

ΜΝΗΜΕΣ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ
ΑΠΟ ΤΟ '40 ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ

ΚΛΑΔΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΜΝΗΜΕΣ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ
ΑΠΟ ΤΟ '40 ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΤΟ 1940-1944

Β' ΕΚΔΟΣΗ

ΚΛΑΔΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2001

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΜΕΡΙΜΝΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΝΤΙΛΗΨΗ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ

Η ΜΕΡΙΜΝΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ

*Στοῦ κουρασμένου μου προσώπου κάθε ἰστό
τόν πόνο κρύβω τοῦ λαοῦ μου πού πεθαίνει.
Ἄνωνυμος Ἑβραῖος ὄμηρος.*

Ἡ Συνύπαρξη

Ἀπό τήν σκοπιά τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, πού δέν διακρίνει νεστοριανικά τήν πίστη ἀπό τήν κοινωνική ζωή, τό φαινόμενο τοῦ ἔθνοφυλετισμοῦ καί τοῦ ρατσισμοῦ εἶναι πρωτίστως θεολογικό καί αὐτό ἰσχύει ὄχι μόνο, ὅταν παρουσιάζεται μέ τήν τυπική θρησκευτική μορφή του, ἀλλά καί ὅταν ἐμφανίζεται ὡς κοινωνικοπολιτικό ἢ ἀνθρωπολογικό. Στόν κόσμο μας σήμερα, ἕνα κόσμο πολυθηματικῆς ἐπαγωγικῆς λογικῆς, τό καίριο πρόβλημα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου εἶναι ὁ συνδυασμός τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἐνότητος, ἡ συνάρτηση τῆς ἀτομικότητος καί τῆς κοινωνικότητος, ἡ σύνθεση τῆς αὐτονομίας καί τῆς συμβιώσεως. Κυριαρχεῖ αὐτό πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε προμηθεΐσμό: ἡ κατάσταση δηλαδή ἐκείνη, ὅπου μέσω τῆς μαζικῆς ἐκκοσμηκέυσεως καί τῆς παγκοσμιοποιήσεως ὁ κόσμος χάνει τόν ἱερό του χαρακτήρα, οἱ ἄνθρωποι ἀποκόπτονται ἀπό τό θεῖο, τήν εὐχαριστιακή ζωή καί διάθεση, ἐνῶ παράλληλα ὑποκαθιστοῦν τήν χαμένη τους ἀσφάλεια, θεωρώντας τούς ἑαυτούς τους κυρίαρχους κατακτητές τοῦ περιβάλλοντος καί τοῦ κόσμου.

Τό αἶτημα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου δέν εἶναι ἡ ὑπαρξη ἀλλά ἡ συνύπαρξη, ὄχι ἀπλῶς ἡ ἀτομική ἐπιδίωξη ἀλλά ἡ κοινωνική συμβίωση. Καί σέ αὐτό ἀκριβῶς τό αἶτημα ἀπαντᾷ ἡ ἱστορία. Ἡ μέριμνα καί συναντίληψη τῆς Ἐκκλησίας μας πρὸς τοὺς Ἑλληνες Ἑβραίους κατά τήν περίοδο τῆς Κατοχῆς δέν μᾶς διδάσκει ἀπλῶς τήν ἱστορία ἢ καλλιεργεῖ τήν ἀπολογητική μας διάθεση, ἀλλά μαρτυρεῖ τήν ἀντίσταση τοῦ Ὀρθόδοξου Λαοῦ μας ἐνάντια στόν ρατσισμό καί στόν ἔθνοφυλετισμό, ἀντίσταση τῆς ὁποίας κύριο χαρακτηριστικό εἶναι ὁ ὀρθόδοξος χαρακτήρας.

Ἢδη ἀπό τό 1910 ἡ Ἐκκλησία ἀντιμετωπίζει ἕνα ρατσιστικό φαινόμενο, πού ἐκδηλωνόταν μέσα ἀπό ἕνα ἔθιμο, τό κάψιμο τοῦ ὁμοιώματος τοῦ Ἰούδα, τήν ἡμέρα τοῦ Πάσχα, σέ πολλές περιοχές τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου. Γράφει γι' αὐτό ἡ Σύνοδος:

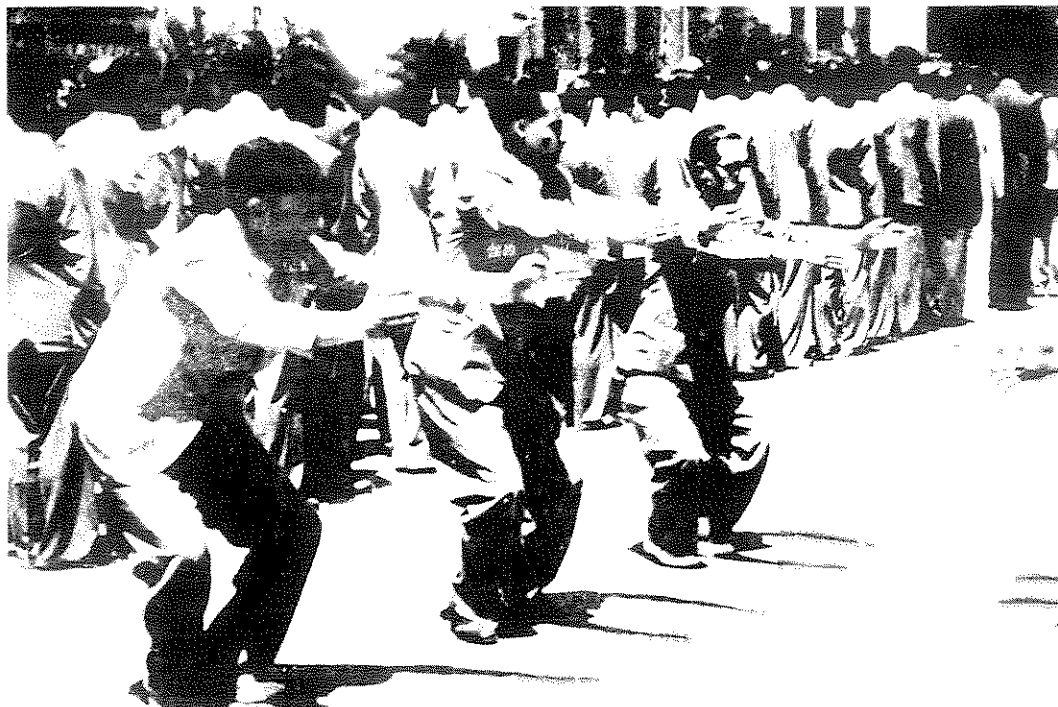

Βεδήλωση του Μνημείου Όλοκαυτώματος της Θεσσαλονίκης.
(Φωτ.: περιοδικό Χρονικά).

“Ο δι’ υπερβάλλουσαν αγάπην και φιλανθρωπίαν ένανθρωπήσας Χριστός ο Θεός ημών, ενετείλατο ημῖν, ἵνα ἀγαπῶμεν πάντας τοὺς ἀνθρώπους και αὐτούς τοὺς ἐχθρούς ημῶν, και εὐλογῶμεν τοὺς καταρωμένους ἡμᾶς και εὐχόμεθα ὑπὲρ τῶν ἐπηραζόντων και διωκόντων ἡμᾶς, διά δέ τῆς περι τοῦ ἐμπεισόντος εἰς τοὺς ληστὰς παραβολῆς, ἐδίδαξεν ἡμᾶς, ὅτι πλησίον ἡμῶν εἶναι πᾶς ἄνθρωπος, οἰαοδήποτε θρησκείας και ἐθνικότητος και ἂν ἦ τοῦτος... Εἰς γνώσιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου περιῆλθεν, ὅτι ἐπικρατεῖ εἰς τινα εἰσέτι τοῦ Κράτους μέρη, ἔθιμον ξένον ἐντελῶς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, καθ’ ὃ κατά τὴν Μ. Παρασκευὴν γίνεται χρῆσις λαϊκῶν ἀσμάτων, ἐν οἷς ὑπάρχουσι φράσεις καθαπτόμεναι τοῦ ἔθνους τῶν Ἑβραίων, ὅτι δέ κατά τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἐξακολουθεῖ ἐνιαχοῦ νά γίνηται ἡ καῦσις τοῦ λεγομένου “ὁμοιώματος τοῦ Ἰούδα”. Ἡ Ἱερά Σύνοδος θεωρεῖ καθήκον Αὐτῆς, ὅπως φέρη εἰς γνώσιν πάντων τῶν χριστιανῶν, ὅτι ἡ τήρησις τοιούτων ἐθίμων ἀντιβαίνει πρὸς τὴν βάσιν και τό θεμέλιον τῆς πίστεως ἡμῶν, ἥτις εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς ἀγάπης πρὸς ἐν γένει πάντα ἄνθρωπον... Ἡ διά πυροβολισμῶν και καύσεως τοῦ προδότου διακαωμώδησις και ἐξουθενισμός τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν Ἰουδαίων, οἱ ὅποιοι κοινὴν σήμερον μεθ’ ἡμῶν ἔχουσι τὴν πατρίδα και τὰ αὐτὰ πρὸς αὐτὴν δικαιώματα και καθήκοντα, προφανῶς δέ διεγείρει θρησκευτικὸν μῖσος και ὑποθάλλει κατ’ αὐτῶν φανατισμὸν, ἀμαυροὶ δέ και τὴν ὑπόληψιν τῶν μερῶν, ὧν ἐν μέσῳ ἐπισυμβαίνει τό τοιοῦτον κακόν”.

¹ Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, Φάκελος Συνοδικῶν Ἐγκυκλίων, Ἐγκύκλιοι ὑπ’ ἀριθ. 2024/10.5.1910 και 13.4.1918, Περί ἀνάγκης ἐξαλείψεως τοῦ ἐθίμου, τῆς κατά τό ἄγιον Πάσχα περιφορᾶς και καύσεως τοῦ ὁμοιώματος τοῦ προδότου Ἰούδα. Τό ἀνωτέρω κείμενο εἶναι συνθετικό τοῦ περιεχομένου τῶν δύο Συνοδικῶν Ἐγκυκλίων.

Μέσα ἀπὸ αὐτό τὸν ἐκκλησιαστικό λόγο βλέπουμε νά διασώζεται και νά μαρτυρεῖται καθολικά, μέ πνευματικὴ ἀνδρεία και σαφῆ ἐκκλησιολογικό προσανατολισμό, ἡ ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὀρθόδοξη παράδοση και διδασκαλία περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, ἡ ἀνθρωπινότητα τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτό

Άπό τήν συγκέντρωση τῶν Ἑλληνοεβραίων στήν Πλατεία Ἐλευθερίας, στήν Θεσσαλονίκη (Φωτ.: Ἰσραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης).

μᾶς βοηθάει νά κατανοήσουμε τήν ὄντοτητα τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου, ὅτι δέν ὑπάρχει μόνος στά πλαίσια μιᾶς ἀσάλευτης ζωῆς, ἀλλά συνυπάρχει, ὄχι γιά νά ἐπιβιώνει ἀτομικά ἀλλά γιά νά συμβιώνη κοινωνικά. Αὐτό ἔχει πολύ μεγάλη σημασία, γιατί συνήθως περιορίζουμε τήν ἐνασχόλησή μας μέ τά ἱστορικά-κοινωνικά θέματα σέ μιά ψυχολογίζουσα ἢ κοινωνιολογίζουσα προσέγγιση ἢ στά ὄρια μιᾶς περιγραφικῆς καί φαινομενολογικῆς θεολογίας.

Τό Ὀλοκαύτωμα

Τό Ὀλοκαύτωμα τῶν Ἑβραίων ἀποτελεῖ μοναδική στήν ἱστορία περίπτωση, ὅπου ὀλόκληρος ὁ διοικητικός, ἐπικοινωνιακός καί κατασταλτικός μηχανισμός τοῦ ἀνεπτυγμένου βιομηχανικοῦ Γερμανικοῦ Κράτους ἀποδύθηκε στήν συστηματική ἐξόντωση μιᾶς ἀνθρώπινης φυλῆς μέ τό αἰτιολογικό ὅτι καθαυτή ἡ ὑπαρξή της μολύνει τήν καθαρότητα μιᾶς ἀνώτερης φυλῆς. "Ὅποιος ἔχει δεῖ τίς ταινίες τοῦ ναζιστικοῦ Ὑπουργείου Προπαγάνδας, πού παρομοιάζουν τόν Ἑβραϊκό Λαό μέ δδελυρά βακτηρίδια καί ἀρουραίους τῶν ὑπονόμων, δέν μπορεῖ παρά νά ἀνατριχιάσει μέ μιά παρόμοια ἰδεολογική παράκρουση πού δέν ἔχει τό ὅμοιό της. Τό τρομακτικό στήν περίπτωση τοῦ Χίτλερ ἦταν ἡ ἀπόφασή του νά κἀνη πράξη αὐτή τήν φρικιαστική φαντασίωση².

Τό θέμα τοῦ Ὀλοκαυτώματος δέν ἀφορᾶ σέ ἓνα τραγικό ἐπεισόδιο τῆς

² Βλ. Περικλῆ Σ. Βαλλιανοῦ, *Ὁ ναζισμός καί ἡ ἐποχή μας*, Ἐλευθεροτυπία, σελ. 8-9, 23.6.2000

Έβραϊκής ιστορίας, αλλά ένα γεγονός που κατέχει σημαντική θέση στην σύγχρονη Έλληνική και Ευρωπαϊκή ιστορία. Πρέπει να πούμε ότι η σιωπή που επικρατεί στα μεταπολεμικά χρόνια δεν είναι ελληνική ιδιαιτερότητα. Όσοι επέστρεψαν από τα στρατόπεδα του θανάτου πάσχισαν να έπουλώσουν τα τραύματα, αλλά και η Πολιτεία δεν ήταν διατεθειμένη να ξύση πληγές. Στην Ελλάδα, η δοκιμασία του Έμφύλιου κάνει τα πράγματα ακόμη πιο περίπλοκα, την σιωπή τρομοκρατικά επιβεδλημένη. Στις δίκες της Νυρεμβέργης δεν ακούστηκε λεπτομερώς η ιστορία της μαζικής εξοντώσεως των Έβραίων. Μέχρι την δίκη του Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ, τό 1961, σπάνια προσεγγίστηκε η σφαγή των Έβραίων της Ευρώπης. Τό Όλοκαύτωμα, ως ιστορικό πρόβλημα, εισβάλλει στην ευρύτερη κοινότητα των ιστορικών στις αρχές της δεκαετίας του 1970, για να έχουμε σήμερα την δημοσίευση σημαντικών μελετών παρά τά διάφορα άλλα ζητήματα που σχετίζονται τόσο μέ την κατανόηση και την γραφή, μέ τά όρια της γνώσεώς μας δηλαδή, όσο και μέ τό μήνυμα, ήθικό και πολιτικό³.

Προπολεμικά στην Ελλάδα ζούσαν ειρηνικά 80.000 Έβραίοι. Από αυτούς 60.000 ζούσαν στην Θεσσαλονίκη και 6.000 στην Αθήνα. Οί υπόλοιποι 14.000 ευρίσκονταν διασκορπισμένοι στα αστικά κέντρα της υπόλοιπης Ελλάδος. Η σχέση τους μέ τούς Χριστιανούς ήταν πάντοτε αρμονική, απλή και ανθρώπινη, χωρίς να υπάρχουν προβλήματα, διαθέσεις έθνοφυλετικών διακρίσεων και θρησκευτικής μισαλλοδοξίας. *“Οί Έβραίοι της Ελλάδος απέλάμβαναν πλήρους άνεξιθηροκειίας και όλων των δικαιωμάτων, ως έλεύθερα τέκνα της αγαπητής μας Πατρίδος”*, έδήλωνε ό Αρχιεραβδίνος Θεσσαλονίκης Δρ. Σ. Κόρετζ⁴. Έλληνες Χριστιανοί και Έλληνες Έβραίοι ήσαν μαζί στην καθημερινότητα της ζωής, μαζί και στον Άγώνα κατά των Κατακτητών.

Οί Έλληνες Έβραίοι, εκτός από την συμμετοχή τους στα ένοπλα τμήματα, έπαιρναν μέρος σέ συλλαλητήρια εναντίον των Αρχών Κατοχής, σέ άντληση πληροφοριών για τίς κινήσεις του έχθρου και την μετάδοσή τους στό Συμμαχικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής, στό Κάιρο, στην μεταφορά και στην διακίνηση έντύπων και μηνυμάτων, στην άναγραφή συνθημάτων, στην ύλική ένίσχυση του έθνικοαπελευθερωτικού Άγώνος και σέ κάθε είδος δολιοφθοράς ενάντια στον Κατακτητή. Δέν ήταν λίγοι οί Έλληνες Έβραίοι που έντάχθηκαν στην Αντίσταση, την ένοπλη και την πολιτική.

Η Έβραϊκή Αντίσταση εκδηλώθηκε και άναπτύχθηκε ακόμη και μέσα στα ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου, όπου σημειώθηκαν ήρωϊσμοί άφθαστου μεγαλείου. Κοντά στην μάχη του γκέτο της Βαρσοβίας και στα άλλα έπεισόδια άντιστάσεως στό Άουσοβιτς πρωτοστάτησε ό Λαρισαίος Άλμπέρτο Έρρερά, Έφεδρος Άξιωματικός του Έλληνικού Στρατού και ήρωας της Άλβανίας⁵.

Τό Γενικό Προξενείο της Ελλάδος, στην Ιερουσαλήμ, μάς πληροφορεί για την δραστηριότητα των Έλληνο-ισραηλιτικών Κοινοτήτων του Ισραήλ υπέρ του Άγώνος και τόν έρανο, από Έπιτροπές που συνεστήθησαν στην Ιερουσαλήμ, στην Χαίφα, στην Ιόππη και στό Τέλ Άβίβ, για την άγορά νέου καταδρομικού μετά την δύθιση της “Έλλης”⁶.

³ Βλ. *Οί Έβραίοι της Ελλάδος στην Κατοχή*, έπιμέλεια Ρίκα Μπενβενίστε, έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 6-7.

⁴ Αρχείο Ιερās Συνόδου, Φάκελος Έθνικών-Πολεμικών Θεμάτων, Συνέντευξη του Αρχιεραβδίνου Δρ. Σ. Κόρετζ στον άντιπρόσωπο της Έλληνο-άιγυπτιακής έπετηρίδος, που δημοσιεύθηκε στην έπετηρίδα υπό τόν τίτλο “Έλληνικόν και Έβραϊκόν πνεύμα”.

⁵ Έσδρα Δ. Μαύση, *Οί Έβραίοι στην Έθνική Αντίσταση*, Περιοδικό ΧΡΟΝΙΚΑ, τεύχος 167, Μάιος-Ιούνιος 2000, σελ. 7.

⁶ Περιοδικό ΧΡΟΝΙΚΑ, τεύχος 118, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1991, Βλ. σχετικά Ραφαήλ Φρεζή, *Ο Έβραϊκός Τύπος στην Ελλάδα*, έκδ. Ώρες, Βόλος 1994, σελ. 271-272.

Δυό χρόνια μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τους Γερμανούς, άρχισε από την Θεσσαλονίκη τό γερμανικό πογκρόμ κατά τών Έβραίων. Είχε προηγηθῆ, δέβαια, ἡ ἔρευνα καί οἱ κατασχέσεις πολιτιστικῶν καί θρησκευτικῶν κειμηλίων ἀπό τήν “*Εἰδική Μονάδα Ρόξενμπεργκ*” καί ἡ μεγάλη σύλληψη 9.000 Έβραίων, τήν 1η Ἰουλίου 1942, καί ἡ ἀποστολή τῶν ικανῶν γιά ἐργασία στά τάγματα ἐργασίας, στήν Θήβα καί στήν Λάρισα, σέ λατομεῖα καί ἐργοτάξια. Τό πρῶτο γερμανικό ἔγγραφο γιά τήν δίωξη τῶν Έβραίων φέρει χρονολογία 6 Φεβρουαρίου 1943 καί ἀναφέρεται στήν δημιουργία γκέτο καί τήν ὑποχρέωση τῶν Έβραίων, ἀπό ἡλικίας 5 ἐτῶν καί ἄνω, νά φέρουν στό στήθος διακριτικό σῆμα, ἕναν κίτρινο ἀστέρα. Μετά παρέλευση ἑβδομάδος ἐκδόθηκε ἡ δεύτερη διαταγή, μέ τήν ὑπογραφή τοῦ Μάξ Μέρτεν, πού ἀλευθυνόταν στόν Πρόεδρο τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης, καί ἀνέφερε:

“... Ὑπενθυμίζομεν εἰς ὅλους τοὺς Έβραίους ὅτι ἀπαγορεύεται νά ἀλλάξουν κατοικία ἄνευ ἀδείας. Οἱ παραβάτες τῆς παρουσίας θά ἐκτελοῦνται ἐπί τόπου...”.

Τήν 1η Μαρτίου 1943 οἱ Ἕλληνες Έβραῖοι διετάχθησαν νά δηλώσουν ὅλα τά περιουσιακά τους στοιχεῖα, ἀπό “τά ζῶντα ζῶα μέχρι καί τά μαγειρικά σκεύη”. Εἶναι χαρακτηριστικό τό ἔγγραφο-ντοκουμέντο τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Γερμανίας στήν Θεσσαλονίκη Φρίτς Σέμπεργκ, μέ τό ὅποιο, στίς 18 Μαρτίου 1943, ἀναφέρει πρὸς τό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Γερμανίας:

“ Ἡ ἐκτόπιση τῶν ἐδῶ Έβραίων Ἑλληνικῆς ἐθνικότητος, πού φθάνουν τόν ἀριθμό 55.000, ἄρχισε σήμερα μέ τήν ἀποστολή 2.600 ἀτόμων ἀπό τή Θεσσαλονίκη στό χῶρο τῆς Γεν. Διοίκησης (Ἄουσβιτς). Προβλέπεται νά πραγματοποιοῦνται τέσσερις ἀποστολές τήν ἑβδομάδα, ὥστε μέσα σέ 6 ἑβδομάδες νά ἔχει τελειώσει ἡ ὅλη ἐνέργεια. Ἡ κινητή καί ἀκίνητη περιουσία τῶν ἐκτοπιζομένων κατάσχεται καί διαβιβάζεται σέ ἕνα λογαριασμό, ἀπό τόν ὅποιο θά πληρωθοῦν τά ἔξοδα μεταφορᾶς (!!!) καί τά χρέη (!!!)”⁷.

Στίς 30 Ἀπριλίου 1943 ἀκολουθεῖ διαταγή γιά τοὺς Έβραίους τοῦ Λαγκαδά, τῆς Φλώρινας, τῆς Βέροιας καί ἐκτοπισμός πολλῶν. Ἀσφαλῶς καί οἱ συνεργοί Ἕλληνες τῶν ὡς ἄνω παραβάσεων θά εἶχαν τήν αὐτή τύχη μέ τοὺς Έβραίους σέ περίπτωση συλλήψεώς τους, δηλαδή τήν ἄμεση ἐκτέλεση.

Τό καταχθόνιο σχέδιο ἄρχισε μέ τήν σύνταξη ὀνομαστικῶν καταλόγων καί ἡ παρουσία ὅλων κάθε Σάββατο στίς Συναγωγές ἔγινε ὑποχρεωτική, γιά νά ἐφαρμοσθῆ ἡ περίφημη ἔκφραση “παρών”. Τό σχέδιο ἀπέδωσε τά προσδοκώμενα ἀποτελέσματα, ἀφοῦ ὅλοι οἱ Έβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης μαζεμένοι, ὅπως ἦσαν στίς Συναγωγές, τό Σάββατο τῆς 14ης Μαρτίου 1943, συνελήφθησαν καί προωθήθηκαν στά κρεματόρια τοῦ Μπεντενάου, τοῦ Νταχάου καί τοῦ Ἄουσβιτς. Ὑστερα ἀπό ἕνα χρόνο, στίς ἀρχές τοῦ 1944, ὁ διωγμός ἐπεκτάθηκε καί στήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα⁸. Συνεργοί στό Ὀλοκαύτωμα ἦσαν οἱ Βούλγαροι, πού ἀπό τίς πρῶτες ἡμέρες τῆς Κατοχῆς, ἐπέδειξαν πρωτοφανῆ ἀγριότητα καί πρὸς τοὺς Ἕλληνες Έβραίους. Ἀφοῦ τοὺς ἐπέβαλαν νά ἀπογραφοῦν, τοὺς διέταξαν νά παραδώσουν ὅλα τά τιμαλφῆ τους στήν Βουλγαρική Τράπεζα. Παράλληλα, τοὺς ἐπίεξαν νά ἐκβουλγαρισθοῦν μέ τήν ὑπόσχε-

⁷ Ραφαήλ Φρεξῆ, ὀπ. π., σελ. 403.

⁸ Βλ. Κώστα Ε. Ἰωάννου, Ἐλευθέρα Ὀρεινή Ἑλλάς 1942-1944, ἐκδ. Δρομεύς, σελ. 142 κ. ἐξ. Τοῦ ἰδίου, Ἡ ὑπηρεσία διασώσεως Έβραίων τοῦ ΕΔΕΣ, Περιοδικό ΧΡΟΝΙΚΑ, Μάιος-Ἰούνιος 2000, ἀρ. φύλλου 167, σελ. 8-9.

ση ὅτι δέν θά διωχθοῦν. Κανένas ὄμως Ἕλληνας Ἑβραῖος δέν δέχθηκε νά ἀλλάξη τήν Ἑλληνική ὑπερηκότητα, ὥστε ἔτσι νά ἀποφύγη τήν σύλληψη καί τήν μεταφορά του στά στρατόπεδα τοῦ θανάτου⁹.

Κατά τίς τραγικές ἐκείνες ἡμέρες καί ὥρες τῆς Γερμανικῆς Κατοχῆς καί τῶν ἐξ αὐτῆς πολλαπλῶν στερήσεων καί τῆς μεγάλης δοκιμασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ Ἐκκλησία συµμερίσθηκε βαθύτατα τίς θλίψεις καί τίς κάθε φύσεως δοκιμασίες καί τήν μαρτυρική ζωή τῶν ἀπηνῶς διωκομένων Ἰσραηλιτῶν Ἑλλήνων ὑπερκῶν, συμπάσχουσα μέ αὐτούς καθημερινά τό μαρτύριο τῆς ὀδύνης τους, συµπαριστάμενη μέ ὅλες τῆς τίς δυνάμεις στό πλευρό τῶν δεινοπαθόντων καί ἀμειλίκτως διωκομένων Ἑβραίων συµπατριωτῶν μας¹⁰.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαµασκηνός.

Ἡ Ἑλληνική Ἐκκλησία, πιστή στήν εὐαγγελική διδασκαλία *“μηδενί μηδέν ὀφείλοµεν ἀλλ’ ἢ τό ἀγαπᾶν ἀλλήλους”* καί συνεπῆς στίς παραδόσεις τῆς, μέ ἐπανειληµµένες παραστάσεις πρός τίς Γερμανικές Στρατιωτικές Ἀρχές Κατοχῆς, ἐµερίµνησε καί ἀξίωσε νά παύσῃ ὁ κατά τῶν Ἑβραίων ἀπάνθρωπος διωγµός τῶν Γερµανῶν, ὁ ὁποῖος εἶχε περάσει τά ὅρια τῆς ὀλοσχεροῦς ἐξοντώσεως, καί δέν ἔπαυσε νά ἀγωνίζεται, μέ πρῶτο τόν Ἀρχιεπίσκοπο Δαµασκηνό παρά τόν πειρασµό του ἀπό τίς Ἀρχές Κατοχῆς, καί τίς συνεχεῖς διαµαρτυρίες του πρός τόν ἐν Ἑλλάδι τότε Πληρεξούσιο τοῦ Γ’ Ράιχ Γκύντερ Ἀλτενμπουργκ, γιά τήν διάσωση καί σωτηρία τους.

Πόσες φορές, παρά τίς ἀπειλές καί τοὺς ἐκφοβισµούς, δέν ἀκούσθηκε καί δέν ὑψώθηκε ἡ φωνή τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Δαµασκηνοῦ ὑπέρ τῶν ἀδίκως διωκοµένων Ἑβραίων;

“Οἱ Ἱεράρχες τῆς Ἑλλάδος, Στρατηγέ Στρόπ, δέν τυφεκίζονται, ἀπαγχονίζονται. Σᾶς παρακαλῶ νά σεβασθῆτε αὐτήν τήν παράδοσιν”. Αὐτή ἦταν ἡ ὑπερήφανη ἀπάντηση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Δαµασκηνοῦ πρός τόν Στρατηγό τῶν Ναζί Στρόπ, ὁ ὁποῖος τόν ἀπειλῆσε μέ τυφεκισµό, ἐξαιτίας τῆς ἔγγραφης διαµαρτυρίας γιά τοὺς διωγµούς τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Ἑλλάδος¹¹.

Πόσες φορές δέν ἀπευθύνθηκαν θερµές ἐκκλήσεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου πρός τοὺς Χριστιανούς τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν καί τῆς Ἑλλάδος, γιά νά ἐπιδείξουν πνεῦµα θυσίας καί ἀλληλεγγύης ὑπέρ τῶν διωκοµένων Ἑλλήνων Ἑβραίων;

Καί πράγµατι! Οἱ Χριστιανοί, μέ μύριους κινδύνους, σέ συνεργασία μέ τοὺς Ἐπισκόπους καί τοὺς Ἱερεῖς, ἔπρατταν τό πᾶν γιά νά συµπαρασταθοῦν, νά ἀποκρύψουν, νά περιθάλψουν καί νά σώσουν τοὺς δοκιµαζόµενους καί διωκόμενους Ἑβραίους τῆς Ἀθήνας καί τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδος, γιά νά ἀληθεύσῃ ὁ λόγος τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου Δαµασκηνοῦ: *“ἵνα μή ἐαντῶ ξῆ μόνω, ἀλλά καί πατρί καί μητρί καί ἀδελφοῖς καί γυναικί καί τέκνοις καί ἄλλοις συγγενέσι καί φίλοις καί δηµόταις καί φυλέταις καί πατρίδι καί ὁμοφύλοις καί πᾶσιν ἀνθρώποις”*.

⁹ Ραφαήλ Φρεζῆ, ὄπ. π., σελ. 52.

¹⁰ Σηµαντικά στοιχεῖα ἐλήφθησαν ἀπό τό ἀδημοσίεστο ἰλικό τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Πολλά ἀπό τά στοιχεῖα ἐζητήθησαν διά τῆς ὑπ’ ἀριθ. 1371/1153/409/28.4.1966 Ἐγκυκλίου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, μετά ἀπό ἀνακοίνωση τοῦ Ἀμίκα Ἀλιβιζάτου, Καθηγητοῦ Πανεπιστηµίου καί Βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου παρά τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ, ὅτι τό Παγκόσµιο Συµβούλιο Ἐκκλησιῶν ἐπρόκειτο νά ἐκδώσῃ τόµο περὶ τῆς ὑπὸ τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν παρασχεθείσης βοήθειας πρός τοὺς Ἑβραίους κατά τόν διωγµό αὐτῶν ἀπό τοὺς Γερµανούς στόν Β’ Παγκόσµιο Πόλεµο.

¹¹ Ραφαήλ Φρεζῆ, ὄπ. π., σελ. 405.

Τό διάθημα τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς, γιά τήν διάσωση τῶν Ἑβραίων, εἶναι ἱστορικό καί ἀποτελεῖ μοναδικό μνημεῖο πολιτισμοῦ καί ἀνθρωπιᾶς:

Ἐν Ἀθήναις τῇ 23ῃ Μαρτίου 1943

Πρός

τόν κύριον Κωνσταντῖνον Λογοθετόπουλον

Πρόεδρον Κυβερνήσεως

Ἐνταῦθα.

κατά τοσοῦτον βαθυτέρα καθ' ὅσον:

1) Κατά τό πνεῦμα τῶν ὄρων τῆς ἀνακαυχῆς, πάντες οἱ Ἕλληνες πολῖται ἔμελλον νά τύχουν τῆς αὐτῆς μεταχειρίσεως ὑπό τῶν ἀρχῶν Κατοχῆς, ἀδιακρίτως φυλῆς καί θρησκειῶτος.

2) Οἱ Ἕλληνες Ἰσραηλίται, οὐ μόνον ἀνεδείχθησαν πολύτιμοι συντελεσταί τῆς οἰκονομικῆς ἐπιδόσεως τῆς χώρας, ἀλλά καί γενικῶς ἐπέδειξαν νομιμοφροσύνην καί πλήρην κατανόησιν τῶν καθηκόντων των ὡς Ἑλλήνων. Οὕτω, μετέσχον τῶν κοινῶν θυσιῶν ὑπέρ τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος καί εὐρέθησαν εἰς τήν πρώτην γραμμῆν τῶν ἀγώνων, τοὺς ὁποίους διεξήγαγε τό Ἑλληνικόν Ἔθνος ἀμυνόμενον τῶν ἀπαραγράπτων ἱστορικῶν δικαίων του.

3) Ἡ νομοταγία τοῦ ἐν Ἑλλάδι Ἰσραηλιτικοῦ στοιχείου ἀποκλείει προκαταβολικῶς πᾶσαν αἰτίαν περί ἀναμειξέως του εἰς ἐνεργείας καί πράξεις, δυναμένας νά ἀπειλήσουν, ἔστω πόρρωθεν, τήν ἀσφάλειαν τῶν Στρατιωτικῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς.

4) Ἐνώπιον τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, τά τέκνα τῆς κοινῆς μητρός Ἑλλάδος ἐμφανίζονται ἀδιαρρήκτως ἠνωμένα καί μέλη ἰσότημα τοῦ Ἐθνικοῦ Ὄργανισμοῦ, ἀσχέτως πάσης διαφορᾶς θρησκευτικῆς ἢ δογματικῆς.

5) Ἡ Ἁγία ἡμῶν θρησκεία οὐδεμίαν ἀναγνωρίζει διάκρισιν, ὑπεροχὴν ἢ μείωσιν, ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς φυλῆς ἢ τῆς θρησκείας, δογματίζουσα ὅτι “οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδέ Ἕλλην” (Γαλ. 3,28), καταδικαζομένης οὕτω πάσης τάσεως πρὸς δημιουργίαν διακρίσεως ἢ φυλετικῆς ἢ θρησκευτικῆς διαφορᾶς.

6) Ἡ κοινότης τῶν τυχῶν, ἐν ἡμέραις δόξης καί εἰς περιόδους ἐθνικῶν ἀτυχημάτων, ἐσφυρηλάτησεν ἐπὶ τοῦ ἄκμονος τῆς Ἑλληνικῆς εὐψυχίας ἀκατάλυτους δεσμούς μεταξύ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν, εἰς οἵανδῆποτε καί ἂν ἀνήκουν φυλῆν.

Δέν ἀγνοοῦμεν βεβαίως τήν βαθεῖαν ἀντίθεσιν μεταξύ τῆς νέας Γερμανίας καί Ἰσραηλιτικοῦ στοιχείου οὐδέ καί προτιθέμεθα νά γίνωμεν ὑπερασπισταί ἢ ἀπλῶς κριταί τοῦ διεθνοῦς Ἰσραηλιτικοῦ καί τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης δράσεώς του εἰς τήν σφαιραν τῶν μεγάλων πολιτικῶν καί οἰκονομικῶν προβλημάτων τοῦ κόσμου. Ἡμᾶς ἐνδιαφέρει σήμερον ἀποκλειστικῶς καί ἀνησυχεῖ ἡ τύχη τῶν 60.000 συμπολιτῶν Ἰσραηλιτῶν, τῶν ὁποίων ἐγνωρίσαμεν, κατά τήν μακράν ἐν δουλείᾳ καί ἐλευθερίᾳ συνδιαβίωσιν, καί τῶν αἰσθημάτων τήν εὐγένειαν καί τήν φιλάδελφον διάθεσιν καί τῶν ἰδεῶν τήν προοδευτικότητα καί τήν

οικονομική δραστηριότητα, και - ὅπερ σπουδαιότερον- τήν ἀδιάβλητον φιλοπατρίαν, τοῦ τελευταίου τούτου μάλιστα μάρτυς ἀψευδῆς πρόκειται ὁ μέγας ἀριθμός τῶν θυμάτων, τά ὅποια οἱ Ἕλληνες Ἰσραηλιῖται προσήνεγκαν ἀγογγύστως καί ἄνευ δισταγμῶν εἰς τόν βωμόν τοῦ πρὸς τήν κινδυνεύουσαν κοινήν πατρίδα καθήκοντος.

Κύριε Πρόεδρε,

Ἐχομεν τήν βεβαιότητα ὅτι καί ἡ Κυβέρνησις σκέπτεται καί αἰσθάνεται, καθ' ὃν τρόπον καί πάντες οἱ λοιποὶ Ἕλληνες ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. Πιστεύομεν ἐπὶ πλέον ὅτι θά ἔχετε ἤδη προβεῖ εἰς τά ἀναγκαῖα διαδήματα πρὸς τὰς Ἀρχάς Κατοχῆς, διὰ τήν ἀναστολήν τοῦ ὀδυνηροῦ καί ἀσκοποῦ μέτρου τῆς ἐκτοπίσεως τοῦ ἐν Ἑλλάδι Ἰσραηλιτικοῦ στοιχείου.

Ἐλπίζομεν μάλιστα, ὅτι θά ὑπεδείξητε πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς ὅτι ἡ τοιαύτη σκληρὰ μεταχείρισις τῶν Ἰσραηλιτῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων, κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι Ἰσραηλιῖτας ἄλλων ὑπηκοοτήτων, καθιστᾶ μᾶλλον ἐτι ἀδικαιολόγητον καί κατ' ἀκολουθίαν ἠθικῶς ἀπαράδεκτον τό τεθὲν εἰς ἐφαρμογὴν μέτρον. Ἐάν δέ τυχόν προβάλλωνται λόγοι ἀσφαλείας πρὸς δικαιολόγησιν αὐτοῦ, φρονοῦμεν ὅτι θά ἦτο δυνατόν νά προταθοῦν λύσεις καί νά ληφθοῦν προληπτικά μέτρα, οἷον ὁ περιορισμὸς μόνον τοῦ ἐν δράσει ἄρρενος πληθυσμοῦ (παρεκτός γερόντων καί παιδίων) εἰς ὠρισμένον μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας ὑπὸ τήν ἐπιτήρησιν τῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς εἰς τρόπον, ὥστε καί ἡ ἀσφάλεια τούτων νά κατοχυρωθῆ, ἔστω καί κατὰ κινδύνου ὑποθετικοῦ, καί ἡ τάξις τῶν Ἑλλήνων Ἰσραηλιτῶν νά ἀποφύγη τά δεινὰ ἐπακόλουθα τῆς δι' ἧς ἀπειλεῖται ἐκτοπίσεως. Ὡς ἐκ περισσοῦ σημειοῦμεν ὅτι εἰς τό ἀνωτέρω μέτρον, ὁ ὑπόλοιπος Ἑλληνικὸς λαὸς θά ἦτο διατεθειμένος, ἐάν ἤθελε ζητηθῆ, νά προσθέσῃ ἀνενδοιάστως ὀλόκληρον τήν ἐγγύησιν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν χειμαζομένων ἀδελφῶν του.

Εὐχόμεθα, ὅπως αἱ Ἀρχαὶ Κατοχῆς ἀντιληφθοῦν ἐγκαίρως τό ἄσκοπον τῆς διώξεως εἰδικῶς τῶν Ἑλλήνων Ἰσραηλιτῶν, οἵτινες καταλέγονται μεταξὺ τῶν εἰρηνικωτέρων καί παραγωγικωτέρων στελεχῶν τοῦ τόπου.

Ἐάν ὅμως παρ' ἐλπίδα ἤθελον ἐμμεῖνη ἀμεταπείστως εἰς τήν πολιτικὴν τῆς ἐκτοπίσεως αὐτῶν, φρονοῦμεν ὅτι ἡ κυβέρνησις, ὡς φορεὺς τῆς ἀπομενούσης πολιτικῆς ἐξουσίας ἐν τῷ τόπῳ, θά ἔδει νά λάβῃ θέσιν σαφῆ ἐναντι τῶν συντελουμένων, ἀφήνουσα εἰς τοὺς ξένους ὀλόκληρον τήν εὐθύνην τῆς διαπραττομένης προδήλου ἀδικίας. Διότι νομίζομεν ὅτι οὐδεὶς ἔχει τό δικαίωμα νά λησμονῆ, ὅτι πᾶσαι αἱ πράξεις τῆς δυσχεροῦς ταύτης περιόδου ἀκόμη καί ὅσαι κείνται ἔξω τῆς θελήσεως καί τῆς δυνάμεως ἡμῶν θά ἐρευνηθοῦν μίαν ἡμέραν ἀπὸ τοῦ Ἔθνους, διὰ τόν προσήκοντα ἱστορικόν καταλογισμόν. Κατὰ δέ τήν στιγμήν τῆς κρίσεως, θά βαρύνῃ μεγάλως εἰς τήν συνείδησιν τοῦ Ἔθνους ἡ πλευρά τῶν ἠθικῶν εὐθυνῶν, τὰς ὁποίας οἱ ἄρχοντες ἐπαμίζονται καί δι' αὐτάς ἔτι τὰς πράξεις τῶν ἰσχυρῶν, ἐφ' ὅσον παρέλειψαν νά ἐκδηλώσουν διὰ χειρονομίας ὑψηλόφρονος καί γενναίας τήν κατὰ πάντα εὐλογον δυσφορίαν καί τήν ὀμόθυμον διαμαρτυρίαν τοῦ Ἔθνους δι' ἐνε-

γείας θιγούσας καιρίως τήν ἐθνικήν ἐνότητα καί φιλοτιμίαν, ὡς ἡ ἀρξαμένη ἐκτόπισις τῶν Ἑλλήνων Ἰσραηλιτῶν.

Μετά τιμῆς

- † Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ
Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Σ. Δοντᾶς
Ὁ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἐρ. Σκάσσης
Ὁ Πρύτανης τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου
Ι. Θεοφανόπουλος
Ὁ Πρύτανης τῆς Α.Σ.Ο.Ε.Ε. Ἀ. Νέζος
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἰατρικοῦ Συλλόγου Ἀττικῆς Μ. Καρζῆς
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀττικῆς
Π. Ἀναστασόπουλος
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Συμβολαιογραφικοῦ Συλλόγου Ἐφετείου Ἀθηνῶν καί
Αἰγαίου Κ. Ἀντωνόπουλος
Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐνώσεως Συντακτῶν ΗΕΑ Γ. Καραντζᾶς
Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας Ἑλλήνων Συγγραφέων Θ. Συνοδινός
Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν
Μ. Ἀργυρόπουλος
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου Πειραιῶς
Δ. Πετρουλάκος
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἑλλάδος Ἀ. Καρρᾶς
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐπαγγελματικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν
Σ. Χαλκιαδάκης
Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Χημικῶν Κ. Νεῦρος
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Φαρμακευτικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν Ἀ. Ταιτσώνης
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὀδοντιατρικοῦ Συλλόγου Ἰ. Καρακλῆς
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Βιοτεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν
Κ. Παπαδογιάννης
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Φαρμακευτικοῦ Συλλόγου Πειραιῶς
Μ. Καλατζάκος
Ὁ Πρόεδρος τῶν Ἑλλήνων Ἡθοποιῶν Θ. Μορίδης
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Πανελληνίου Φαρμακευτικοῦ Συλλόγου
Ἀ. Καραμερτζάνης
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἰατρικοῦ Συλλόγου Πειραιῶς
Δ. Μαντούβαλος
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐμπορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν
Δ. Βασιλόπουλος
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐμπορικοῦ καί Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἀθηνῶν
Ἀ. Πουλόπουλος
Ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Θεατρικῶν καί
Μουσικῶν Κριτικῶν Ν. Ροδᾶς
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἰατρικοῦ Συλλόγου Καλλιθέας Μ. Ρημαντώνης

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Πανελληνίου Ὀδοντιατρικοῦ Συλλόγου
 Χ. Ἀποστόλου
 Ὁ Πρόεδρος τοῦ Συνδέσμου Ἑλλήνων Βιομηχάνων
 Γ. Τερζάκης
 Ὁ Γεν. Διευθυντὴς τῶν Καταφυγίων Ἐπειγούσης Περιθάλψεως
 Θ. Σπεράντζας
 Ὁ Γεν. Διευθυντὴς τοῦ Ἰδρύματος Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων
 Χ. Ἀγαλόπουλος

Καί ἐνῶ οἱ συλλήψεις τῶν Ἑβραίων συνεχίζονταν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, σέ μιὰ ὑστατη καί ἀπεγνωσμένη προσπάθειά του, στίς 31 Μαρτίου 1943, ἐζήτησε ἀπό τίς Γερμανικές Ἀρχές τήν ἐξαίρεση, τουλάχιστον, ἀτόμων νεαρᾶς ἡλικίας, γερόντων καί ἀναπήρων πολέμου¹². Ὅμως τά πράγματα ἔγιναν πιό δύσκολα. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός ἐκάλεσε στήν Ἀρχιεπισκοπή τόν ὑπάλληλο τοῦ Δήμου Δ. Χαλδέζο καί τοῦ εἶπε: “Ἐγώ ἔκανα τό σταυρό μου, μίλησα μέ τό Θεό καί ἀποφάσισα νά σώσω ὅσες ψυχές Ἑβραίων μπορῶ. Ἔστω κι ἂν κινδυνεύω. Ἐγώ θά “βαπτίζω” τοὺς Ἑβραίους καί σύ θά τοὺς δίνεις πιστοποιητικά τοῦ Δήμου, γιά νά πάρουν ταυτότητες ὡς Χριστιανοί”¹³. Παράλληλα τετραμελής Ἐπιτροπή ἐγκρίτων Ἀθηναίων Ἑβραίων, ἀποτελούμενη ἀπό τοὺς Σάμ Σαρφατί, Ραφαήλ Γιακουέλ, Τζῶν Βιτάλη καί Σ. Κοέν, ἐζήτησε καί τήν συνδρομή τοῦ Ἐθνικοῦ Δημοκρατικοῦ Ἑλληνικοῦ Συνδέσμου (Ε.Δ.Ε.Σ.) ἀπευθυνόμενη στόν ἰατρό Πάνο Μαχαιρᾶ, πού εἶχε τό ἰατρεῖο του στό Θησεῖο καί ἐξυπηρετοῦσε τό ἐβραϊκό στοιχεῖο τῆς περιοχῆς Θησείου-Πετραλῶνων, ὅπου κατά τό πλεῖστον ἦσαν συγκεντρωμένοι οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἀθήνας. Ἔτσι ἀνατέθηκε, μέ ἐγκριση τοῦ Στρατηγοῦ Ζέρβα, στό στέλεχος τοῦ ΕΔΕΣ ἰατρό Πάνο Μαχαιρᾶ, ἡ εὐθύνη καί ἡ συνεργασία τοῦ ΕΔΕΣ γιά τήν ἐπιχείρηση διασώσεως τῶν Ἑβραίων. Σημαντικό ρόλο, ἐπίσης, διασώσεως τοῦ Ἑβραϊκοῦ στοιχείου στήν “ἐλεύθερη ζώνη” διεδραμάτισε καί τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ¹⁴.

Πολύτιμος συνεργάτης στήν προστασία τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων ἦταν καί ὁ π. Ἡλίας Ἀποστολίδης (μετέπειτα Μητροπολίτης Καναδᾶ ὑπό τό ὄνομα Ἀνατόλιος, ἐκ τοῦ ἐγγάμου Κλήρου), Ἐφημέριος τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Θωμᾶ Ἀμπελοκήνων, πού γιά τήν ἐθνική του δράση τιμήθηκε μέ τόν Σταυρό τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ βασιλικοῦ Τάγματος τοῦ Φοίνικος καί τό Χρυσοῦν Μετάλλιον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν¹⁵.

Ἐνα ἀπό τά μέτρα πού θά βοηθοῦσαν στήν διάσωση τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων ἦταν καί ἡ χορήγηση πλαστῶν ταυτοτήτων μέ ἑλληνικά ὀνόματα καί χριστιανικό θρησκεύμα, σέ ὅσους τό ζητήσουν¹⁶, ὅπως εἶχε ἀποφασίσει νά γίνεται ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Σέ αὐτό πρωτοστάτησαν ὁ Πρόεδρος τοῦ Φαρμακευτικοῦ Συλλόγου Ἀθηναίων Λάμπρος Καραμερτζάνης καί ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἱατρικοῦ Συλλόγου Μάνος Καρζῆς σέ συνεργασία μέ τήν Ἀστυνομία Πόλεων, τόν ἀρχηγό τῆς Ἀγγελο Ἐβεστ¹⁶ καί τόν Δημήτρη Βρανόπουλο¹⁸. Ἡ συνεργασία καί ἡ κινητοποίηση τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Δαμασκηνοῦ ἦταν ἄμεση.

¹² Ραφαήλ Φρεζῆ, ὅπ. π., σελ. 407.

¹³ Ὅπ. π., σελ. 406.

¹⁴ Μπάριμπαρα Σπένγγλερ-Ἀξιοπούλου, Ἀλληλεγγύη καί βοήθεια, στήν ἐκδοση Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἑλλάδος στήν Κατοχή, ὅπ. π., σελ. 17, 21-22.

¹⁵ Βλ. Σπυρίδωνος Κοντογιάννη, Ἀνατόλιος Μητροπολίτης πρώην Καναδᾶ, Μυτιλήνη 1976.

¹⁶ Βλ. Κώστα Ε. Ἰωάννου, Ἐλευθέρα Ὁρεινή Ἑλλάς 1942-1944, ἐκδ. Δρομεύς, σελ. 142 κ. ἐξ. Τοῦ ἰδίου, Ἡ ὑπηρεσία διασώσεως Ἑβραίων τοῦ ΕΔΕΣ, Ἰσραηλιτικά Χρονικά, Μάιος-Ἰούνιος 2000, ἀρ. φύλλου 167, σελ. 9.

¹⁷ Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, Φάκελος Ἐθνικῶν-Πολεμικῶν Θεμάτων, Ἐγκύκλιος 3/1964 Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου Συντονισμοῦ καί Γνωματεύσεως, σελ. 14. Ἰωσήφ Νεχαμά, *In Memoriam (Εἰς μνήμην)*, Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 23 (ἡ ἀρίθμηση ἀφορᾶ στό κείμενο τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχεῖου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου).

¹⁸ Ραφαήλ Φρεζῆ, ὅπ. π., σελ. 406.

“..Οι άνθρωποι τῆς Ἐκκλησίας δέν ἀπατῶνται καθόλου. Ἀλλά μέ τό συναίσθημα τῆς φιλανθρωπίας δέν διστάζουν οὔτε στιγμή νά δεχθοῦν αὐτούς τούς προσήλυτους. Τούς φέρονται μέ καλωσύνη καί συμπάθεια. Τούς στηρίζουν μέ κάθε τρόπο στήν θλίψη τους. Οἱ Ἱερεῖς ἐκδίδουν, ἐπίσης, γιά τήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, μέ τήν πύο εὐγενική ἀφιλοκερδία, πιστοποιητικά βαπτίσεως σέ ἀνθρώπους πού δέν πάτησαν ποτέ τό πόδι τους σέ Ἐκκλησία...”¹⁹.

Ὅμως ἡ Ἐκκλησία δέν ἐκδίδει μόνο τά ἀπαιτούμενα πιστοποιητικά, ἀλλά τελεῖ, καί ἰδιαίτερα κατά τό 1943, πού εἶναι ἔτος ἐντάσεως τοῦ διωγμοῦ κατά τῶν Ἑβραίων, γάμους “τέως” Ἰσραηλιτῶν μέ Ἑλληνίδες καί τό ἀντίθετο.

Στά Ἀρχεῖα τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν εὐρίσκονται συνολικά κατατεθειμένες 377 αἰτήσεις Ἑβραίων, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, πού “προσήλθαν” τότε, εἰκονικά, στήν Ὀρθοδοξία, ἀπό τίς ὁποῖες 206 ἀνήκουν σέ ἄνδρες καί 171 σέ γυναῖκες. Ἐπίσης, ἡ Ἐκκλησία, κάνοντας χρήση τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας, καί ἐξαιτίας τῶν χαλεπῶν ἡμερῶν τῆς περιόδου ἐκείνης, ἀπλούστευσε τίς περὶ γάμου διατυπώσεις καί ἐπέτρεψε τήν τέλεση γάμων μεταξύ Ἑβραίων καί Ἑλλήνων²⁰. Τό ἴδιο ἐγινε καί στίς Σέρρες, ὅπου πολλοί Σερραῖοι πρότειναν, καί μερικοί τό κατώρθωσαν, νά διασώσουν μέ τήν μέθοδο τοῦ γάμου μερικές ἀπό τίς κοπέλες τῶν Ἰσραηλιτῶν²¹, στήν Θεσσαλονίκη²², καί παντοῦ σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα.

Σπουδαῖο ρόλο στήν διάσωση τῶν Ἑβραίων διεδραμάτισε, παρά τίς δυσκολίες καί τίς ἀντιξοότητες, ὁ Ἐθνικός Ὄργανισμός Χριστιανικῆς Ἀλληλεγγύης (ΕΟΧΑ) τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν, πού ὄχι μόνο τούς περιέθαλψε, χωρίς διάκριση θρησκείας καί ἐθνικότητας, ἀλλά καί μέ προφανῆ κίνδυνο ἀπέκρουσε καί ἔσωσε ἀπό βέβαιο θάνατο πολλούς. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ αἰφνιδιαστική ἐφοδος, πού διενέργησε τό Γερμανικό Φρουραρχεῖο Κατοχῆς, στά ὑπόγεια τοῦ τέως Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν στήν ὁδὸ Ἐρμού, πού στεγαζόταν ὑπηρεσία τοῦ ΕΟΧΑ. Ἡ ἐρευνα ἀπέβη ἀκαρπῆ, διότι μόνο στενός κύκλος τοῦ ΕΟΧΑ ἐγνώριζε τά μυστικά τῆς προστασίας πρὸς τούς καταδιωκόμενους Ἑβραίους²³.

Ἡ συνδρομή τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἄρτης.

Στήν πόλη τῆς Ἄρτας διαβιοῦσε ἐβραϊκό στοιχεῖο ἀπό τόν 17ο αἰώνα. Ἦταν ἐγκατεστημένο στό σύνολό του στήν Ἄρτα καί ἀριθμοῦσε περί τά 500 ἄτομα. Εἶχε ἀναπτύξει τό ἐμπόριο καί διατηροῦσε δύο Συναγωγές καί ἓνα Σχολεῖο. Ἡ κήρυξη τοῦ Πολέμου βρῆκε στόν ἐπισκοπικό θρόνο τῆς Ἄρτας τόν Μητροπολίτη Σπυρίδωνα (Γρινάκα), πού διακρινόταν γιά τίς ἰδιαίτερα φιλικές του σχέσεις μέ τό ἐβραϊκό στοιχεῖο, γιά τά πατριωτικά του αἰσθήματα καί τήν σθεναρὴ στάση πού ἐπέδειξε ἀέναντι στοὺς κατακτητές. Αὐτός εἶχε ἀναλάβει τούς Ἑβραίους κάτω ἀπὸ τήν προστασία του καί κατέβαλε υπεράνθρωπες προσπάθειες, γιά νά μὴν θιγοῦν οὔτε καί στό ἐλάχιστο. Δυστυχῶς οἱ περισσότεροι συνελήφθησαν καί ἐστάλησαν στά στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Διασώθηκαν ὅσοι μέ τήν βοήθεια τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν Ἀρταίων κρύφτηκαν καί φυγαδεύθηκαν σέ ἀναταρτοκρατούμενες περιοχές²⁴.

¹⁹ Ἰωσήφ Νεχαμιά, ὄπ. π., σελ. 3, 23, 29, 36. Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, Φάκελος Ἐθνικῶν-Πολεμικῶν Θεμάτων, ἔγγραφον 544/30.7.1966 Ἐπισκόπου Ταλαντίου Στεφάνου.

²⁰ Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, ὄπ. π., Ἐκθεσις τῆς ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν παρασχεθείσης βοηθείας, προστασίας καί συμπαροσάσεως πρὸς τούς Ἑβραίους τῶν Ἀθηνῶν, κατά τήν διάρκειαν τῆς Γερμανικῆς Κατοχῆς τῆς Ἑλλάδος.

²¹ Βασίλη Τζανακάρη, *Τιμὴ στοὺς Ἑβραίους τῶν Σερρῶν*, Περιοδικὸ Χρονικὰ, ἀρ. φύλλου 167, Μάϊος-Ἰούνιος 2000, σελ. 16.

²² Ἰωσήφ Νεχαμιά, ὄπ. π., σελ. 29. Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, ἔγγραφον 544/30.7.1966 Ἐπισκόπου Ταλαντίου Στεφάνου.

²³ Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, Ἐκθεσις τῆς ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν...

²⁴ Ὁπ. π., ἔγγραφον 599/16.5.1966 Μητροπολίτου Ἄρτης Ἰγνατίου πρὸς τήν Ἱερά Σύνοδο.

Ὁ Μητροπολίτης Δημητριάδος Ἰωακείμ.

²⁵ Βλ. Μύριαμ Μορδεχαΐ, *Τά χρόνια τῆς Κατοχῆς*, Χρονικά, τεύχος 131 (1994), σελ. 5-18.

²⁶ Στοιχεῖα περὶ τοῦ θέματος ἀπέστειλαν ἡ Ἱερά Μητρόπολις Δημητριάδος (ἐπιμέλεια Δημητρίου Ἡ. Τσιλιβίδη, Δρ. Θ.), καὶ ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα Βόλου, μετὴν εὐγενῆ φροντίδα τοῦ Πρωτοπρεσβυτέρου π. Χαριλάου Παπαγεωργίου.

²⁷ Ραφαήλ Φρεξῆ, *Ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα Βόλου*, Βόλος 1994, σελ. 92.

²⁸ Βλ. Μητροπολίτου Δημητριάδος Χριστοδούλου (νῦν Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν), *Χρονικά, Χριστιανοὶ Ἱεράρχες πού βοήθησαν Ἑβραῖους*, τεύχος Ἰανουαρίου-Φεβρουαρίου 1986, σελ. 5.

²⁹ Βλ. σχετικὰ Ραφαήλ Φρεξῆ, ὁπ. π., σελ. 95-96.

Οἱ Χριστιανοὶ τῆς Βέροιας.

Μία ἀπὸ τοὺς λιγοστοὺς ἐπιζώντες τῆς Βέροιας, ἡ Μύριαμ Μορδεχαΐ, ἀφηγήθηκε πὺς αὐτὴ καὶ ἡ οἰκογένειά της ἐπέζησαν χάρις στὴν βοήθεια τῶν χριστιανῶν γειτόνων τους. Μία γειτόνισσα ἐθῆλαξε τὸ μικρότερο μωρὸ της, διότι ἡ ἴδια ἦταν ὑπερβολικὰ ἐξασθενησμένη. Ἐνας ἄλλος γείτονας, ἕνας μαραγκὸς, ἔκτισε δίπλα στοῦ Τζαμί τῆς Βέροιας μιά ξυλαποθήκη, ὅπου ἡ Μύριαμ καὶ τὰ παιδιὰ της ἐπίβισαν γιὰ μῆνες²⁵.

Ὁ Δημητριάδος Ἰωακείμ²⁶.

Ὁ Βόλος ἦταν ὑπὸ Ἰταλικὴ κυριαρχία μέχρι τὶς 8 Σεπτεμβρίου 1943. Στὶς 12 Σεπτεμβρίου τοῦ 1943 τὴν Διοίκηση ἀνέλαβαν οἱ Γερμανοί. Ἡ Ἑβραϊκὴ Κοινότητα Βόλου, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1943, ἀριθμοῦσε 882 μέλη. Ἡ Διοίκηση τῆς Κοινότητος, μετὰ Πρόεδρο τὸν ἰατρὸ Ἰωσήφ Κοέν, εἶχε συγκροτήσει μιά ὀλιγομελῆ Ἐπιτροπὴ ἐπαγρυπνήσεως καὶ συγκεντρώσεως πληροφοριῶν, μετὰ σκοπὸ τὴν διαφύλαξη τῶν μελῶν ἀπὸ τὴν χιτλερική λαίλαπα. Ἡ Ἐπιτροπὴ αὐτὴ, μετὰ ἐπικεφαλῆς τὸν Δαβὶδ Λεβῆ, ἐφρόντισε, σὲ συνεργασία μετὰ τὸν Μητροπολίτη Δημητριάδος Ἰωακείμ, γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τῶν Ἑβραίων μετὰ πλαστὲς ταυτότητες, πού εἶχαν χρι-

στιανικὰ ὀνόματα²⁷. Στὶς 30 Σεπτεμβρίου 1943, ὁ Γερμανὸς Διοικητὴς Κούστ Ρίπτερ ζητᾶ ἀπὸ τὸν Ἀρχιεραβδὶνο Μωϋσῆ Συμεῶν Πέσσαχ²⁸ ὀνομαστικὸ κατάλογο τῶν Ἑβραίων. Ὁ Πέσσαχ προφασίζεται ἀδυναμία γιὰ τὴν ἄμεση παράδοση τοῦ καταλόγου καὶ λαμβάνει προθεσμία 24 ὥρῶν προκειμένου νὰ τὸν ἐτοιμάσῃ. Ἀμέσως καταφεύγει στὸν Μητροπολίτη Ἰωακείμ γιὰ βοήθεια καὶ νὰ πληροφορηθῆ σχετικά μετὰ τὶς προθέσεις τῶν Γερμανῶν, ἀφοῦ οἱ δύο ἄνδρες διατηροῦσαν ἀριστες σχέσεις. Ὁ Μητροπολίτης Ἰωακείμ τὸν καθησυχάζει καὶ ἀποστέλλει ἕνα πιστὸ τοῦ Ἱερέα στὸν κρυφὸ φιλέλληνα Γερμανὸ Πρόξενο Ἐλμουτ Σέφελ, γιὰ νὰ ζητήσῃ πληροφορίες. Ἐκεῖνος δίνει τὸ σύνθημα τῆς ἄμεσης διαφυγῆς τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὴν πόλη²⁹. Ὁ Ἀρχιεραβδὶνος Μωϋσῆς Συμεῶν Πέσσαχ καὶ ὁ Ἑβραῖος ἱστορικός Ἰωσήφ Νεχαμά, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιζήσαντες, θυμοῦνται:

“... Ἔτσι ξεσηκωμένοι οἱ Ἑβραῖοι τοῦ Βόλου, ὑποδοθησόμενοι γενναίῳ ψυχῇ ἀπὸ τὸν Ὀρθόδοξο Ἐπίσκοπο... σκόρπισαν στὴ γύρω περιοχὴ. Στὴν πόλιν ἔμειναν μερικοὶ ἀπομονωμένοι, δειλοὶ καὶ ἀνάπηροι... Τῆ νύχτα τῆς 24ης πρὸς 25η Μαρτίου 1944 συνελήφθησαν ἀπὸ τοὺς Ἑξ-Ἑξ ὅσοι δρεθήκαν στὴν πόλιν... Χάθηκαν 120...”.

Μερικοί, μάλιστα, ἀπὸ αὐτοὺς πού ἔφυγαν πῆγαν στὴν Μητρόπολη καὶ παρέδωσαν ὅ,τι πολύτιμο εἶχαν πρὸς φύλαξη. Οἱ οἰκεῖοι τοῦ Μητροπολίτου Ἰωακείμ διηγοῦνται, ὅτι στὶς βιβλιοθήκες του, πίσω ἀπὸ τὰ βιβλία, ὑπῆρχαν κρυμμένα τέτοια μικροδέματα, τὰ ὅποια, ὅταν τυχαῖα ἐκεῖνοι ἀνακάλυπταν,

ἀναζητοῦντες κάποιο βιβλίο, ὁ φύλακας Ἱεράρχης τούς ἔλεγε νά μὴν τὰ θίξουν, νά μὴν τὰ ἀνοίξουν, ἀλλὰ νά τὰ τοποθετήσουν καί πάλι στήν θέση τους, ἐξηγώντας τί περιείχαν καί σέ ποιόν ἀνήκαν. Παράλληλα, μερικοί Ἰσραηλίτες, ἐνθαρρυνόμενοι ἀπό τὴν ἀγάπη τῶν Χριστιανῶν πρὸς αὐτούς, παρέδωσαν σέ Ναούς τῆς πόλεως τοῦ Βόλου, πρὸς φύλαξη, διάφορα ὀγκώδη ἀντικείμενα, ὅπως ὠρολόγια μεγάλα τοίχου καί διάφορα ἄλλα, τὰ ὅποια εἴτε παρέλαβαν ἀργότερα μέ τὴν ἀπελευθέρωση, εἴτε τὰ δώρησαν στοὺς Ναούς³⁰.

Γι' αὐτούς πού κρύφτηκαν στὰ χωριά τοῦ Πηλίου ὁ Μητροπολίτης ἔδωσε ἐντολή στοὺς Ἱερεῖς νά μεριμνοῦν γιὰ ὅ,τιδήποτε εἶχαν ἀνάγκη χωρὶς νά κάνουν καμιὰ διάκριση. Ταυτόχρονα χορήγησε συστατικό ἔγγραφο στὸν Ἀρχιεραβδῖνο Πέσαχ, ἀπευθυνόμενο πρὸς τοὺς Ἱερεῖς τῶν χωριῶν καί τὴν Ἀντίσταση, γιὰ προστασία τῶν διωκόμενων Ἑλλήνων Ἑβραίων³¹. Τὸ ἔγγραφο, σύμφωνα μέ σχετικό δημοσίευμα τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀρχιεραβδίνου Πέσαχ, ἀνέφερε:

Βόλος, 28 Σεπτεμβρίου 1943

Ἀγαπητέ ἐν Κυρίῳ,

Συνιστῶ τὸν ἐπιφέροντα γέροντα, διδάσκαλον, καί παρακαλῶ πάντα ἀδελφόν, ὁ ὁποῖος θά τὸν συναντήσῃ, νά τὸν ἀκούσῃ μετὰ προσοχῆς καί εὐμενείας καί νά τοῦ παράσῃ πᾶσαν διευκόλυνσιν εἰς ὅτι ἤθελε χρειασθῆ δια τὴν ζωὴν αὐτοῦ καί τοῦ ποιμνίου του, διὰ νά μὴν πέσουν θύματα τῆς παρούσης δυσκόλου περιστάσεως.

Μετ' εὐχῶν πρὸς τὸν Θεόν

† ὁ Δημητριάδος Ἰωακείμ³²

Ἐκείνους πού κλείσθηκαν στήν Κίτρινη Ἀποθήκη, καί μάλιστα στήν μιὰ πτέρυγιά της, ἐφρόντιζαν, ὅπως καί τοὺς Χριστιανούς κρατούμενους, πού κατεῖχαν τὴν ἄλλη πτέρυγα, οἱ ἐντεταλμένοι τῆς Χριστιανικῆς Ἀλληλεγγύης (ΕΟΧΑ), πού καθημερινά μετέβαιναν ἐκεῖ καί προσέφεραν τροφή, μεταφέροντες χρήσιμες πληροφορίες πρὸς αὐτούς ἢ ἄλλες ἀπό μέσα πρὸς τὰ ἔξω³³.

Μετά τὴν ἀπελευθέρωση ὁ Μητροπολίτης Ἰωακείμ ἐπέστρεψε στοὺς διασωθέντες Ἑβραίους ὅλα τὰ πολύτιμα ὑπάρχοντά τους, πού εἶχε φυλάξει κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Κατοχῆς.

Σύμφωνα μέ τὰ στοιχεῖα τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου Ἑλλάδος τό ποσοστό ἀπωλειῶν στό Βόλο ἦταν μόνο 2%, δηλαδή τό μικρότερο σέ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, πλὴν τῆς Ζακύνθου, θά ἦταν δέ μηδαμινό, ἂν δέν ὑπῆρχαν ἐκεῖνοι πού ἔμειναν πίσω.

Ὁ Ἀρχιεραβδῖνος τοῦ Βόλου Μωϋσῆς Συμεὼν Πέσαχ ἀναφέρει σχετικά γιὰ τὸν Δημητριάδος Ἰωακείμ σέ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Σπυρίδωνα (Βλάχο):

“Δραττόμεθα τῆς εὐκαιρίας, ἵνα τονίσωμεν εἰς τὴν Αὐτοῦ Μακαριότητα,

Βόλος 28 Σεπτεμβρίου 1943.

Ἰωακείμ ἐν Κυρίῳ

Συνιστῶ τὸν ἐπιφέροντα γέροντα, διδάσκαλον, καί παρακαλῶ πάντα ἀδελφόν, ὁ ὁποῖος θά τὸν συναντήσῃ, νά τὸν ἀκούσῃ μετὰ προσοχῆς καί εὐμενείας καί νά τοῦ παράσῃ πᾶσαν διευκόλυνσιν εἰς ὅτι ἤθελε χρειασθῆ δια τὴν ζωὴν αὐτοῦ καί τοῦ ποιμνίου του, διὰ νά μὴν πέσουν θύματα τῆς παρούσης δυσκόλου περιστάσεως.

Μετ' εὐχῶν πρὸς τὸν Θεόν
† ὁ Δημητριάδος Ἰωακείμ

Τὸ χειρόγραφο σημείωμα τοῦ Μητροπολίτου Δημητριάδος Ἰωακείμ πρὸς τὸν Ἀρχιεραβδῖνο Μωϋσῆ Συμεὼν Πέσαχ (Φωτ.: Ἀρχεῖον Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Βόλου).

³⁰ Βλ. Μητροπολίτου Δημητριάδος Χριστοδοῦλου, ὅπ. π., σελ. 6.

³¹ Χρονικά, τεύχος Νοεμβρίου 1988, σελ. 4-5.

³² Βλ. Μητροπολίτου Δημητριάδος Χριστοδοῦλου, ὅπ. π., σελ. 6. Ραφαήλ Φρεζῆ, ὅπ. π., σελ. 96.

³³ Βλ. Μητροπολίτου Δημητριάδος Χριστοδοῦλου, ὅπ. π., σελ. 5.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μωϋσῆς Συμεών Πέσσαχ (1892-1955).

ὅτι οἱ Ἰσραηλίται τῆς Ἑλλάδος δέν λησμονοῦσι τὰς εὐεργετικὰς προσπάθειάς τῶν κατὰ τόπους Ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν – ὑπαγορευόμενας ἄλλως τε ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς πάσχοντας συνανθρώπους– διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν διάσωσίν των κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐξοντωτικοῦ διωγμοῦ των παρὰ τῶν Βουλγάρων καὶ Γερμανῶν... θὰ ἦτο δέ ἰδιαιτέρα παράλειψις ἐκ μέρους ἡμῶν, ἐάν δέν ἐμνημονεύομεν ἰδιαιτέρως ἐνταῦθα καὶ τὴν σθεναρὰν στάσιν κατὰ τὰς σκοτεινὰς ἐκεῖνας ἡμέρας τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου τῆς πόλεώς μας κ. Ἰωακείμ, διευκολύναντος ἐν συνεργασίᾳ μεθ' ἡμῶν δι' ἔργων καὶ ἄλλων φιλανθρωπικῶν ἐκδηλώσεων τὴν διαφυγὴν τοῦ καταδιωκομένου ποιμνίου μας καὶ τὴν διάσωσιν αὐτοῦ, συμπαρομαρτουσῶν καὶ ὠρισμένων ἄλλων εὐμενῶν δι' ἡμᾶς συνθηκῶν, τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τούτου θείᾳ συνάρσει ἐκ τῶν ὄντων τῆς γερμανικῆς θηριωδίας, δι' ὅπερ γεγονός ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότης Βόλου αἰσθάνεται πλήρην εὐγνωμοσύνην πρὸς αὐτόν...³⁴.

Ὁ Διδυμοτείχου καὶ Ὁρεσιτιάδος Ἰωακείμ.

Στὴν Ἱερά Μητρόπολη Διδυμοτείχου ὁ Μητροπολίτης Ἰωακείμ (Σιγάλας) περιέβαλε τὸ Ἰσραηλιτικὸ στοιχεῖο μέ στοργή καὶ ἐνδιαφέρον καὶ συχνὰ αὐτὸ προσέφευγε κοντὰ του ἐπικαλούμενο τὴν συναντίληψη καὶ παρηγοριά του στίς δύσκολες ἐκεῖνες ὥρες. Ὄταν οἱ Γερμανοί, στίς 5 Μαΐου 1943, συνέλαβαν τοὺς Ἑβραίους, στὴν Συναγωγή, παρενέβη καὶ ἐζήτησε μέ σθένος τὴν ἀπελευθέρωσίν τους. Τὸ αἶτημα, ὅπως ἦταν φυσικό, δέν ἔγινε ἀποδεκτὸ ἀπὸ τίς Ἀρχές Κατοχῆς. Ἔτσι, κατὰ τὴν ὥρα τῆς μεταφορᾶς τους, ὁ Ἱεράρχης, μέ τὸ μεγάλο του θάρρος, πού δέν τοῦ ἔλειψε ποτέ, “τυχαίως” διέρχεται τὴν Ἰσραηλιτικὴ συνοικία. Πολλοί, σέ ἐνδειξη εὐγνωμοσύνης, τοῦ φιλοῦν τὸ χέρι³⁵. Ἐκεῖνος συνεχίζει τὴν πορεία του. Πηγαίνει στὸν Σιδηροδρομικὸ Σταθμὸ καὶ μέ δάκρυα στάματα τοὺς ἀποχαιρετᾷ³⁶.

Ὁ Ζακύνθου Χρυσόστομος.

“Ἄν ἐκτελεσθῆ ἡ ἐκτόπιση θὰ πάω μέ τοὺς Ἑβραίους καὶ θὰ μοιραστῶ τὴν μοῖρα τους”.

Ὁ Γερμανὸς Φρούραρχος ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Δήμαρχο Ζακύνθου Λουκά Καρρέ τὸν κατάλογο τῶν Ἑβραίων τοῦ νησιοῦ. Κι' ἐκεῖνος μέ γνήσια ἐπτανησιακὴ διπλωματία τοῦ ἐχάρισε ἕνα παλιὸ χρυσὸ δαχτυλίδι, ἔθιμο παλιᾶς φιλοξενίας, καὶ τοῦ εἶπε πὼς οἱ Ἑβραῖοι πολῖτες εἶναι γραμμένοι στὸ δημοτολόγιο σάν ὅλους τοὺς ἄλλους δημότες καὶ δέν εἶναι σέ θέση νά τοῦ δώσῃ τὸ χαρτί πού ζητοῦσε. Τὴν ἴδια ὥρα στὸ πλευρὸ τοῦ Δημάρχου δρέθηκε καὶ ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος. Μαζί πῆγαν στὸν Γερμανό. Καὶ τοῦ παρέδωσαν ἕνα ἔγγραφο. Ὄταν ὁμως ἐκεῖνος τὸ ἀνοίξε, πιστεύοντας πὼς εἶχε στά χέρια του

³⁴ Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, ἔγγραφο 1225/10.6.1949.

³⁵ Μάρκου Ναχόν Μπρκενάου, *Τὸ στρατόπεδον τοῦ θανάτου*, σελ. 33-34.

³⁶ Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, ἔγγραφο 392/341/4.5.1966 Μητροπολίτου Διδυμοτείχου καὶ Ὁρεσιτιάδος Κωνσταντίνου πρὸς τὴν Ἱερά Σύνοδο.

τόν κατάλογο μέ τά έβραϊκά όνόματα, είδε πώς μέσα ήταν γραμμένα μόνο δύο όνόματα:

*Μητροπολίτης Ζακύνθου Χρυσόστομος,
Δήμαρχος Ζακύνθου Λουκάς Καρρέρ.*

Στήν συνέχεια άρνήθηκαν καί οι δύο νά ύπακούσουν στήν διαταγή τής Γκεστάπο γιά τήν συγκέντρωση τών 257 Έβραίων τοῦ νηιοῦ καί τήν επιβίβασή τους στό πλοίο πού θά τούς μετέφερε στήν Κέρκυρα.

“*Αν έκτελεσθῆ ἡ έκτόπιση*”, διακήρυξε ὁ Μητροπολίτης, “*θά πάω μέ τούς Έβραίους νά μοιρασθῶ τήν μοίρα τους*”. Αμέσως μετά οι Έλληνες Έβραίοι φυγαδεύθηκαν σέ άπομακρυσμένα χωριά τοῦ νηιοῦ. Έτσι διασώθηκαν ὅλοι³⁷.

Ὁ Θεσσαλονίκης Γεννάδιος.

Μετά άπό παράκληση τοῦ Ἀρχιεραδδίνου Δρ. Σ. Κόρετς, ὁ Μητροπολίτης Γεννάδιος μεσολαβεῖ γιά μιá συνάντηση τοῦ τότε Πρωθυπουργοῦ Ἰωάννου Ράλλη καί τοῦ Προέδρου τής Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Κόρετς, μέ σκοπό νά τόν παρακαλέσει νά μεσολαβήσει στίς Γερμανικές Ἀρχές Κατοχῆς, γιά νά άνασταλοῦν οι διαταγές πού άφοροῦσαν στήν έκτόπιση τών Έβραίων τής Θεσσαλονίκης. Ἡ συνάντηση πραγματοποιήθηκε, στίς 9 Ἀπριλίου 1943, στά Γραφεῖα τής Μητροπόλεως, ὅταν εἶχε ἤδη έκτοπισθῆ τό 1/3 τών Έβραίων. Ὁ Ἀρχιεραδδίνος, μπροστά στόν Μητροπολίτη, ικετεύει μέ ένωμένα τά χέρια καί δάκρυα στά μάτια τόν Πρωθυπουργό Ἰωάννη Ράλλη νά επέμβη, ἔτσι ὥστε νά σταματήσουν οι έκτοπίσεις. Ὁ Ράλλης δέν εἶναι πιά παρά ἕνα ράκος. Τό διάδημά του εἶναι μάταιο. Τήν ἴδια ἡμέρα τής άφίξεώς του στήν Θεσσαλονίκη ἡ ἔκτη άποστολή έκτοπίσεως μετέφερε 2.800 Έβραίους τής Θεσσαλονίκης καί μόνο ὡς τά τέλη Ἀπριλίου ὀκτώ άποστολές διαδέχθηκαν ἡ μία τήν ἄλλη, σέ διάστημα δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν.

Ὁ θηριώδης Γερμανός Διοικητής Μέρτεν συλλαμβάνει τόν Ἀρχιεραδδῖνο Κόρετς μέ σκοπό νά τόν τιμωρήσει γιά τό θράσος του. Ἡ άποτυχία τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἰωάννου Ράλλη άποθαρρύνει ὅλους ὅσους κινοῦνταν στήν Ἀθήνα γιά τήν ὑπόθεση. Ἀντιλαμβάνονται πλέον ὅτι κάθε ένέργεια εἶναι μάταιη³⁸.

Γράφει χαρακτηριστικά ὁ Έβραῖος ἱστορικός Ἰωσήφ Νεχαμά: “*Τύρω στό τέλος Φεβρουαρίου 1943, ὅταν ἡ εἶδηση τής καταστροφῆς πού πλανιόταν πάνω άπό τό έβραϊκό στοιχείο άρχισε νά παίρνη ὑπόσταση, ὁ Δημήτρης Σπυλιάκος καί ὁ Πέτρος Λεβῆς, άπό τούς δικηγόρους τής Θεσσαλονίκης, μέ κίνδυνο νά έκτεθοῦν στά χειρότερα, άναλαμβάνουν μιá ὀλόκληρη σειρά διαδημάτων. Μαζί τους καί ὁ Δημήτρης Δίγκας καί ὁ Καθηγητής Βιζουκίδης. Σχημάτισαν ομάδα γύρω άπό τόν Διοικητή Συμωνίδη, γιά νά τόν πιέσουν νά άποτρέψει τήν συμφορά. Ὁ Συμωνίδης άναφέρει τό διάδημά τους στό Γερμανικό Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ, πού έκφράζει τήν έκπληξή του γιά τό ὅτι Έλληνες καλῆς καταγωγῆς δέν έκτιμοῦν, ὅπως θά άρμοζε, τό ἔργο τής άπολύμανσης, πού βροίσκεται σέ στάδιο προετοιμασίας.*

- “*Θέλουμε νά έξαλείψουμε τά άγκάθια καί τούς βάτους άπό τόν τόπο*

³⁷ Βλ. ΧΡΟΝΙΚΑ, τεῦχος Ἀπριλίου 1984, σελ. 42. Ἐφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 8.11.1978.

³⁸ Ἰωσήφ Νεχαμά, ὅπ. π., σελ. 196. Βλ. Μητροπολίτου Δημητριάδος Χριστοδοῦλου, ὅπ. π., σελ. 4-5.

σας και σεΐς μᾶς κατηγορεῖτε”, λέει ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Γερμανικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ.

Ἀπογοητευμένοι οἱ γενναιόψυχοι ἄνδρες ἀπευθύνονται στὸν Μητροπολίτη Γεννάδιο, στὸν ὁποῖο ὑποβάλλουν ἔκθεση σχετικά μέ τόν κίνδυνο πού διατρέχει ὁ Ἑβραϊκός λαός. Ὁ μέγας Ἱεράρχης, χωρίς καθυστέρηση, παρουσιάζεται στὸν Γερμανό Μέρτεν καί διαμαρτύρεται στό ὄνομα τῆς πίστεως πρὸς τόν Χριστό ἐναντίον τῶν φυλακίσεων στά στρατόπεδα καί τῶν σχεδίων πού ἐτοιμάζονται.

- “Περίμενα τό διάβημά σας”, διαβεβαιώνει μέ ψεύτικη θλίψη καί εὐσεβιστικο ὕφος ὁ πανοῦργος ἄνθρωπος.

- “Ἀλλά οἱ προσπάθειές σας εἶναι δυστυχῶς ἀνεπανόρθωτα ἀποτυχημένες. Οἱ διαταγές εἶναι σαφεῖς καί καμμιά παρέμβαση δέν μπορεῖ νά τίς ἀλλάξη...”.

Μέ τήν κάλυψη τοῦ Θεσσαλονίκης Γενναδίου “περισσότεροι ἀπό 500 Ἑβραῖοι γίνονται Ὁρθόδοξοι... Κρύβονται. Ἐφοδιασμένοι μέ πλαστές ταυτότητες, βαφτισμένοι μέ ὀνόματα καί πατρώνυμα ἄλλα. 3.000 Ἑβραῖοι, τουλάχιστον, ξεχύνονται σέ ὅλες τίς συνοικίες, ὅλα τά προάστεια, ἐγκαθίστανται καί περνοῦν τόν καιρό τους διαβάζοντας, χωρίς νά ξεμυτίζουν... Τά παραδείγματα εἰλικρινοῦς ἀδελφοσύνης εἶναι ἀναρίθμητα... Τό μεγαλύτερο μέρος αὐτῶν τῶν πράξεων ὑπέρτατης καλωσύνης δέν θά γίνη ποτέ γνωστό...”³⁹.

Ἡ συνδρομή τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θηβῶν καί Λεβαδειᾶς.

Στήν πόλη τῆς Λεβαδειᾶς διέμεναν δύο ἑβραϊκές οἰκογένειες, τοῦ Ἐφέτου Χασκιᾶ Σιακή καί τοῦ Ἡλία Λεβῆ, πρὸς τίς ὁποῖες παρασχέθηκε κάθε δυνατή βοήθεια καί συνδρομή, ἔτσι ὥστε νά ξεφύγουν ἀπό τόν κίνδυνο πού διέτρεχαν καί νά ἐπιζήσουν κατά τά χρόνια τῆς Κατοχῆς⁴⁰. Παράλληλα, οἱ Χριστιανοί τῆς Λεβαδειᾶς ἐφιλοξένησαν, σύμφωνα μέ μαρτυρίες, μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους, ἑβραϊκές οἰκογένειες, γιά μέγαλο χρονικό διάστημα, στά σπίτια τους⁴¹.

Ἡ συνδρομή τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Καστορίας.

Στήν Καστοριά κατοικοῦσαν πρῖν τόν Πόλεμο περίπου 120 οἰκογένειες Ἑβραίων. Κατά τήν περίοδο τῆς Κατοχῆς, ὅταν φάνηκαν οἱ διαθέσεις τῶν Γερμανῶν ἐναντι τοῦ ἑβραϊκοῦ στοιχείου, οἱ Χριστιανοί τῆς περιοχῆς ἐκδήλωσαν μέ κάθε τρόπο τήν συμπαράστασή τους πρὸς τοὺς Ἑβραίους, πού χαρακτηρίζαν ὡς Πατριῶτες. Μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους καί τήν βοήθεια τῆς Μητροπόλεως καί τῶν Ἱερέων, ἐφρόντιζαν νά τοὺς φυγαδεύουν, γιά νά μὴ ἀπαχθοῦν ἀπό τοὺς κατακτητές, στά γύρω ὄρεινά χωριά. Ἐτσι ὀρισμένοι διασώθηκαν⁴².

Ὁ Κερκύρας καί Παξῶν Μεθόδιος.

Ὁ ἀγώνας τοῦ Μητροπολίτου Κερκύρας Μεθοδίου γιά τοὺς Ἕλληνες Ἑβραίους τῆς Κέρκυρας καταγράφεται στά ἀπομνημονεύματά του. Διαβάζουμε σχετικά

³⁹ Ἰωσήφ Νεχαμά, ὅπ. π., σελ. 138. Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, ὅπ. π., ἔγγραφο 544/30.7. 1966 Ἐπισκόπου Ταλαντίου Στεφάνου.

⁴⁰ Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, ἔγγραφο 816/3.5.1966 Μητροπολίτου Θηβῶν καί Λεβαδειᾶς Δωροθέου πρὸς τήν Ἱερά Σύνοδο.

⁴¹ Μαρτυρία τῆς οἰκογένειας Νικολάου Κοτσικόρου, ἐνορίτου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Λεβαδειᾶς, πού φιλοξένησε ἓνα ζευγάρι Ἑβραίων γιά ἓνα καί πλέον χρόνο, στὸν ἡμερήσιο τοῦ Ναοῦ π. Ἀγαθάγγελο Χαραμαντίδη.

⁴² Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, ὅπ. π., ἔγγραφο 671/6.5.1966 Μητροπολίτου Καστορίας Δωροθέου πρὸς τήν Ἱερά Σύνοδο.

“1 Μαΐου 1944. Τήν 11 π.μ. ἐπήγα εἰς τό *Mon Repos* πρὸς συνάντησιν τοῦ Γερμανοῦ Διοικητοῦ *Jaeger*. Μὲ ἐδέχθη εὐγενῶς, καὶ διερμηνεύοντος τοῦ κ. Ἐρνέστου Χάντερερ, μετὰ τὰς τυπικὰς φιλοφρονήσεις, μὲ ἠρώτησε ποῖος ὁ σκοπὸς τῆς ἐπισκέψεώς μου. Ἀπήντησα ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἐπισκέψεώς μου εἶναι ἀποκλειστικῶς φιλανθρωπικὸς καὶ ἀνθρωπιστικὸς, καὶ ὅτι διὰ τὸν ἑαυτὸν μου δὲν ἐσκόπευον νὰ ζητήσω τίποτε. Μὲ ἐκύταξε κάπως παραδόξως, μὲ βλέμμα ἐρωτηματικόν, καὶ ἠρώτησε σὰν τί ἐπιθυμῶ.

- Ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω παράκλησιν πρὸς μετριασμόν τῶν πιέσεων κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀπεκρίθη.

Μοί εἶπεν ὅτι ἦτο γενικόν μέτρον καὶ ἐκτέλεισις διαταγῶν.

Ἀπήντησα ὅτι, ποῖον μέτρον ἐλήφθη καὶ ἐφαρμόσθη ἐν Γερμανίᾳ δὲν γνωρίζω. Οἱ ἐνταῦθα Ἰσραηλιταὶ ὅμως εἶναι πολῖται Ἕλληνες καὶ αὐτὸ μοί ὑπαγορεύει νὰ ἐνδιαφερθῶ ὑπὲρ αὐτῶν. Οὐδένα ἐκακοποίησαν, καὶ δὲν εἶναι ὀρθόν οὐδέ δίκαιον νὰ ληφθῇ δι’ αὐτούς τό μέτρον, τό ὁποῖον ἐλήφθη διὰ τοὺς ἐν Γερμανίᾳ. Ἡ πίεσις των εἶναι ἀπάνθρωπος, καὶ ὅτι φημιλογεῖται ἐκτόπισις των. Παρακαλῶ δέ αὐτόν, ὡς Βιεννέζον, τοῦ ὁποῖου τήν εὐγένειαν ἐγνώρισα, ὅπως, δι’ ἐπεμβάσεώς του, παύσῃ ἢ κατάθλιψις των καὶ παρεμποδισθῇ ἡ φημιλογουμένη ἐκτόπισις των.

Μοί ὑπεσχέθη ὅτι θά πράξῃ ὅ,τι ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτοῦ⁴³.

Τὰ διαδήματα τοῦ Μητροπολίτου Μεθοδίου συνεχίζονται. Στίς 2 Ἰουνίου 1944, μὲ ἀφορμὴ τήν ἀπόλυση Ἑβραίων ἐργατῶν ἀπὸ τήν ἐργασία τους, ἀποστέλλει πρὸς τὸν Νομάρχην Κερκύρας Ἰ. Κομιανὸ τήν ἀκόλουθη ἐπιστολὴ ἐντονης διαμαρτυρίας:

“Παρουσιάσθησαν εἰς ἡμᾶς οἱ Ἰσραηλιταὶ

1) Ἠλίας Μουστάκης, πυροπαθὴς καὶ βομβοπαθὴς ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1943, τοῦ ὁποῖου ἐφονεύθησαν τέσσαρα (4) ἄρρενα παιδιὰ.

2) Πινηᾶς Βελλέλης τοῦ Ἰσαάκ, ἐπίσης βομβοπαθὴς, τοῦ ὁποῖου ἐφονεύθησαν ἐκ τῶν βομβῶν ἢ σύζυγος καὶ ἄλλα ἐπτὰ (7) ἄτομα τῆς οἰκογενείας του.

Πρὸς τούτοις οἱ

3) Μᾶρκος Βιτάλης,

4) Πινηᾶς Βελλέλης τοῦ Χαάμ,

5) Νασσῶ Ὅσμος,

6) Νασσῶ Ναξών,

7) Ἠλίας Βελλέλης τοῦ Σαμουήλ. Ἄπαντες οὗτοι, ἐγγεγραμμένοι ὄντες εἰς τὸν Σύλλογον Κομιστῶν, ἀπεκλείσθησαν ἐκ τῆς ἐργασίας, τῆς ὑπὸ τοῦ Συλλόγου τούτου παρεχομένης, ὑπὸ τοῦ Προέδρου τοῦ Σωματείου Σπυριδᾶνος Δεσύλλα ἢ Τσοῦκλου, καὶ μάλιστα ἐκ 52 ἐργατῶν ἀπεκλείσθησαν μόνον ἐπτὰ (7) οὗτοι, ἀποκοπέσις ἀπὸ αὐτούς πάσης παροχῆς ἐργασίας.

Φρονοῦμεν ὅτι τό τοιοῦτον εἶναι μεγάλο ἀδίκημα, προσγινόμενον εἰς Ἕλληνας Πολίτας παρ’ Ἕλληνας Πολίτου, οἱ δὲ ἀδικούμενοι Ἕλληνες Πολῖται ζῶντες καὶ αὐτοὶ τήν ζωὴν τῆς δυστυχίας καὶ τῆς δοκιμασίας, ἴσως ὑπὲρ πάντα ἄλλον, δὲν πρέπει νὰ στερῶνται τῶν δικαιωμάτων καὶ αὐτῆς τῆς ἐργασί-

⁴³ Μεθοδίου Κοντοστάνου, ὅπ. π., σελ. 398.

ας, τὰ ὅποια παρέχει εἰς αὐτούς ἡ Ἑλληνική Πατρίς, καί ὁ ἀνθρωπισμός.

Διαμαρτυρόμενοι διὰ τὴν προσγινομένην εἰς αὐτούς ἀδικίαν, κατ' ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀτυχιῶν καὶ δοκιμασιῶν τους, παρακαλοῦμεν Ὑμᾶς ὅπως, εὐαρεστούμενος, ὑπερασπίσητε αὐτούς, καὶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ὡς ἄνθρωποι ἔχουν δικαιώματα αὐτοὶ τε καὶ αἱ οἰκογένειαι των εἰς τὴν ζωὴν ἐνεργήσητε δεόντως ἢ καὶ διατάξητε ἵνα ὁ ὡς ἄνω Πρόεδρος τοῦ Σωματείου των παρέχη καὶ εἰς αὐτούς ἐξ ἴσου ὡς καὶ πρὸς τὰ ἄλλα μέλη ἐργασίαν, ὡς ἔχει ὑποχρέωσιν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν Νόμων, τοὺς ὁποίους ὀφείλει νὰ σεβασθῇ”.

Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ὁ Μητροπολίτης Κερκύρας διαμαρτύρεται προσωπικὰ καὶ στὸν Γερμανὸ Στρατιωτικὸ Διοικητὴ Jaeger⁴⁴.

Ἡ μαρτυρία τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀγωνίας τοῦ Ἱεράρχου γιὰ τὸν ἄδικο διωγμὸ τῶν Ἑλλήνων συμπολιτῶν μας καταγράφεται καὶ πάλι:

“8 Ἰουνίου 1944. Τὴν 11 π.μ., ἂν καὶ ἀσθενής, ἐπῆγα μὲ τὸν κ. Δεδόπουλον καὶ ἐπεκοινώνησα μετὰ τοῦ Γερμανοῦ Διοικητοῦ κ. Jaeger, τοῦ ὑπενθύμισα τὴν ὑπόσχασίν του, καὶ διεμαρτυρήθην διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶν Ἰσραηλιτῶν. Ἐν τέλει παρεκάλεσα ὅπως ἀποφευχθῇ ἐκτόπισίς των.

9 Ἰουνίου 1944. Τὴν 1.30 π.μ. ἐγένεν ἐπιδρομὴ ἀεροπλάνων καὶ σφοδρὸς βομβαρδισμὸς τῆς πόλεως, ἀφήσας 3 νεκρούς καὶ 20 τραυματισμένους, ἐξ ὧν τινὲς πολὺ σοβαρῶς, ἀμφίβολον δὲ ἐάν θά σωθοῦν... Οἱ Ἰσραηλιταί, συγκεντρωμένοι ἀπὸ τῆς χθὲς ἐν τῇ πλατείᾳ, καλοῦνται κατ' οἰκογένειαν καὶ ἐγκλείονται εἰς τὸ Φρούριον. Ἀλλὰ θά ἀφεθῶσι καὶ ἐκεῖ;

10 Ἰουνίου 1944. Κατὰ τὴν παρελθοῦσαν νύκτα ὁ Λαὸς ἦτο ἐν ἀφαντάσῳ ἀναστατώσει ἔνεκα ἐπανειλημμένων συναγερωῶν, λόγω ἐπιδρομῆς ἀεροπλάνων. Τὴν 1.30 π.μ. ἐγένε βομβαρδισμὸς τῆς πόλεως. Ἐβλήθη καὶ πάλιν ἡ Ἑβραϊκὴ συνοικία καὶ ἐγέναν μεγάλαι καταστροφαί.

Οἱ Ἰσραηλιταί ἐνεκλείσθησαν ἀπὸ τῆς χθὲς εἰς τὸ Φρούριον, ἐχωρίσθησαν δὲ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν οἱ ἄνδρες ἀπὸ τὰς γυναῖκας, τὰ δὲ παιδιὰ ἐτέθησαν καὶ αὐτὰ χωριστά! Μία ἐπίτοκος ἐγέννησεν ἐντὸς τοῦ Φρουρίου”⁴⁵.

Ἡ συνδρομὴ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κορίνθου.

Εὐθύς μετὰ τὴν κήρυξη τοῦ Πολέμου ἐκδιώχθησαν καὶ ἐκτοπίσθησαν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Ἰταλία ἀρκετὲς οἰκογένειες Ἰσραηλιτῶν, προφανῶς γιατί εἶχαν τὴν Ἑλληνικὴν ὑπηκοότητα. Στὴν Κόρινθο ἐφθασαν περὶ τίς 15 οἰκογένειες σὲ δύο ἀποστολὲς μέσα σὲ διάστημα δύο μηνῶν. Ἡ Μητρόπολις ἀνέλαβε τὴν φροντίδα τῆς προσωρινῆς στεγάσεώς τους σὲ διάφορα οἰκήματα καὶ τῆς διατροφῆς τους.

Πολλοὶ ἀπὸ αὐτούς ἐργάζονταν ὡς πωλητὲς μικροαντικειμένων καὶ ἀπέσπασαν τὴν ἀγάπη καὶ τὴν συμπάθεια ὄλων, πού τοὺς θεωροῦσαν ὡς πρόσφυγες καὶ θύματα τοῦ φασισμού τῆς Γερμανικῆς θηριωδίας. Στὴν διατροφή τους συμμετεῖχε καὶ ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία ἀπέστελλε κατὰ συχνὰ χρονικά διαστήματα τρόφιμα πού διανέμονταν μέσω τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

⁴⁴ Μεθοδίου Κοντοστόανου, ὄπ. π., σελ. 420-421.

⁴⁵ Ὁπ. π., σελ. 425, 427.

Κατά τήν διάρκεια τῆς Κατοχῆς πολλοί ἀπό τούς Ἕλληνες Ἑβραίους τῆς Κορίνθου, ἐπειδή ἐγνώριζαν τήν Ἰταλική γλώσσα, προσελήφθησαν ἀπό τά Ἰταλικά στρατεύματα Κατοχῆς ὡς διερμηνεῖς σέ διάφορες ὑπηρεσίες, γιά νά ἐξοικονομήσουν τά ἀπαραίτητα πρὸς συντήρηση τῶν οἰκογενειῶν τους.

Καθ' ὅλη τήν διάρκεια τῆς Κατοχῆς ἡ τοπική Ἐκκλησία τῆς Κορίνθου δέν παρέλειπε νά παρακολουθῆ τήν τύχη τους καί νά τούς συμπαραστέκεται. Γι' αὐτό καί ἡ Ἰσραηλιτική Κοινότητα Ἀθηνῶν ἐξέφρασε τίς εὐχαριστίες της.

Ὅταν ἐπεβλήθη ἀπό τούς Γερμανούς στούς Ἑβραίους νά φέρουν διακριτικό περιβραχιόνιο οἱ περισσότεροι, ἐπειδή προέβλεπαν τά δεινά, μέ τήν βοήθεια τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως κατέφυγαν σέ ἄλλες περιοχές καί στά χωριά⁴⁶.

Ἡ συνδρομή τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Φλωρίνης.

Οἱ Ἕλληνες Ἑβραῖοι τῆς Φλώρινας ζοῦσαν ἡσυχοί κατά τά δύο πρῶτα χρόνια τῆς Γερμανικῆς Κατοχῆς, χωρίς καμιά ἰδιαίτερη ἐνόχληση ἀπό μέρος τῶν κατακτητῶν, μέχρι τήν ἡμέρα κατά τήν ὁποία ἐγινε ἀναπάντεχα ἡ σύλληψή τους, γιά νά ἐκτοπισθοῦν στά κρεματόρια τῆς Γερμανίας.

“Ἀποδεικτικόν στοιχεῖον περὶ τούτου εἶναι τό γεγονός ὅτι καί ἡ τελική φάσις τῆς ἐκτοπίσεώς των ἀκόμη, ἤτοι ἡ ἐπιβίβασις εἰς τόν εἰδικόν συρμόν, ὅστις τούς μετέφερεν μακράν τῶν ἐστίων των, ἐγένετο ἡσυχῶς καί ἀδιαμαρτυρήτως οὕτως εἰπεῖν ἐκ μέρος των, διότι... δέν εἶχον ἀντιληφθῆ τό μέγεθος τοῦ ἐπαπειλοῦντος τήν ζωήν των κινδύνου, ὥστε νά προστρέξωσι καί νά αἰτήσωσι τήν βοήθειαν ἡμῶν καί τῶν ὑπολοίπων πολιτῶν διά τήν προστασίαν των. Οὕτως... ἀπεστερήθημεν, χάριτι θεῖα, τῆς εὐκαιρίας νά ἐκδηλώσωμεν καί ἡμεῖς, ὁμοῦ μετά τοῦ λοιποῦ Κλήρου τῆς Ἑλλάδος..., τά πανανθρώπινα αἰσθήματα ἀγάπης καί συμπονοίας, ἅτινα διακατεῖχον ἡμᾶς καί τό εὐλαβές ποίμνιον ἡμῶν πρὸς τούς οἰκτρῶς ἀφανισθέντας ἑλληνοεβραίους συμπολίτας μας κατά τήν ἐποχὴν ἐκείνην”⁴⁷.

Ὁ Χαλκίδος Γρηγόριος.

Ὅταν, κατά τήν περίοδο τῆς Κατοχῆς, οἱ Ἑβραῖοι ἀναγκάσθησαν νά ἐγκαταλείψουν τήν πόλη τῆς Χαλκίδος καί νά καταφύγουν στά γύρω χωριά, ὁ σθεναρός Μητροπολίτης Γρηγόριος, μέ πρωτοβουλία του, παρέλαβε καί ἐφύλαξε στό Ἐπισκοπεῖο, παρά τόν κίνδυνο πού διέτρεχε, τούς 6 Σέφερ Τορά, τούς κύλινδρους τοῦ Νόμου, τῆς Συναγωγῆς, καί σέ συνεργασία μέ τόν Ὑπομπαρχο τῆς Χωροφυλακῆς Οἰκονομίδη ἐχορηγοῦσε τά ἀνάλογα πιστοποιητικά γιά τήν ἐκδοση πλαστῶν ταυτοτήτων μέ χριστιανικά ὀνόματα. Μετά τήν Κατοχή ἐπέστρεψε στήν Συναγωγή τά ἱερά Βιβλία τῶν Ἑβραίων καί τούς ἐδώρισε συμβολικά ἓνα σπάνιο βιβλίο τοῦ 15ου αἰῶνος περὶ τῶν Ἑβραίων, γιά νά συμβάλῃ ἔτσι στήν ἀναδημιουργούμενη λεηλατημένη βιβλιοθήκη τῆς Ἑβραϊκῆς Κοινότητος.

⁴⁶ Οἱ μαρτυρίες βασίζονται στόν παλαιό υπάλληλο τῆς Μητροπόλεως, κατά τήν ἐποχὴ ἐκείνη, Βασίλειο Καλδάνη, Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, Φάκελος Ἐθνικῶν-Πολεμικῶν Θεμάτων, ἐγγραφο 984/5.5.1966 Σεβ. Μητροπολίτου Κορίνθου Παντελεήμονος πρὸς τήν Ἱερά Σύνοδο.

⁴⁷ Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, ὄπ. π., ἐγγραφον 572/655/18.5. 1966 Ἀρχιμανδρίτου Γερμανοῦ Χρησιτίδη, Γενικοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου, πρὸς τήν Ἱερά Σύνοδο.

Καθ' ὅλη τήν διάρκεια τῆς Κατοχῆς, ἀλλά καί μετά ἀπό αὐτή, ὁ Ἱεράρχης ἐβοήθησε ποικιλοτρόπως τήν Ἑβραϊκή Κοινότητα τῆς Χαλκίδος καί ἔδειξε τά φιλάδελφά του αἰσθήματα. Ἰδιαίτερα σέ μιά περίπτωση συκοφαντίας τοῦ Ἑβραϊκοῦ στοιχείου, κατά τήν περίοδο τοῦ Πάσχα τοῦ 1950, τούς ἐστήριξε καί μάλιστα ἐδημοσίευσε στόν τοπικό Τύπο καί ἐκυκλοφόρησε στήν πόλη ἐνυπόγραφη ἀνακοίνωση καυτηριάζοντας τίς ἀνυπόστατες κατηγορίες καί τήν συκοφαντική ἐνέργεια.

Ἡ Ἰσραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδος, “διά τās πρὸς τό ἐβραϊκόν στοιχεῖον τῆς πόλεως Χαλκίδος σθεναράς προσπαθείας του πρὸς διάσωσίν του ἐκ τοῦ ἀπηνουῖς διωγμοῦ τοῦ βαρβάρου κατακτητοῦ”⁴⁸, ἐτίμησε τήν μνήμη καί τήν προσφορά τοῦ Μητροπολίτου Χαλκίδος Γρηγορίου ἀναγράφοντας μέ χρυσά γράμματα τό ὄνομά του στήν πλάκα τῶν Εὐεργετῶν, πού εἶναι ἐντοιχισμένη μέσα στήν Συναγωγή⁴⁹, καί ἐτοποθέτησε, στίς 11 Ἰουνίου 2000, στήν εἴσοδο τοῦ Ἑβραϊκοῦ Κοινητηρίου Χαλκίδος, τήν προτομή του.

Ἡ συνδρομή τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρόδου.

Λόγω τῆς ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς τοῦ Ἀρχείου καί τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μεγάρου ἀπό τούς βομβαρδισμούς δέν ὑπάρχουν λεπτομερῆ στοιχεῖα περὶ τοῦ θέματος. Ὅμως γνωρίζουμε, ὅτι κατά τήν περίοδο τῆς Κατοχῆς διέμεναν στήν Ρόδο περὶ τούς 3.000 Ἑβραῖοι. Πρὸς αὐτούς ἐπεδείχθησαν ἀπό τήν τοπική Ἐκκλησία καί τούς κατοίκους αἰσθήματα συμπάθειας καί παρασχέθηκε κάθε δυνατή προστασία καί συμπαράσταση κατά τήν περίοδο τοῦ διωγμοῦ τους⁵⁰.

Μνήμη καί εὐχαριστία.

Βαθεῖα ἦταν ἡ ὀδύνη τοῦ Κοινοτικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἰσραηλιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Προέδρου Μεντές Μόλχο καί τοῦ Ραββίνου Μιχαήλ Μόλχο, ὅταν, τό 1949, συμβαίνει τό ὀδυνηρό γεγονός τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Δαμασκηνοῦ. Ἀναφέρει τό σχετικό τηλεγράφημα:

“Μετά τῆς Ἐκκλησίας πενθούσης τόν ἄξιον αὐτῆς πρωτεργάτην καί τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους πενθοῦντος τόν μέγαν αὐτοῦ Ἐθνάρχη, ἡ Ἀρχιεραδινεία Θεσσαλονίκης πενθεῖ τόν ὑπέροχον προστάτην τοῦ ποιμνίου αὐτῆς ἐν ἡμέραις ὑψίστης δοκιμασίας”⁵¹.

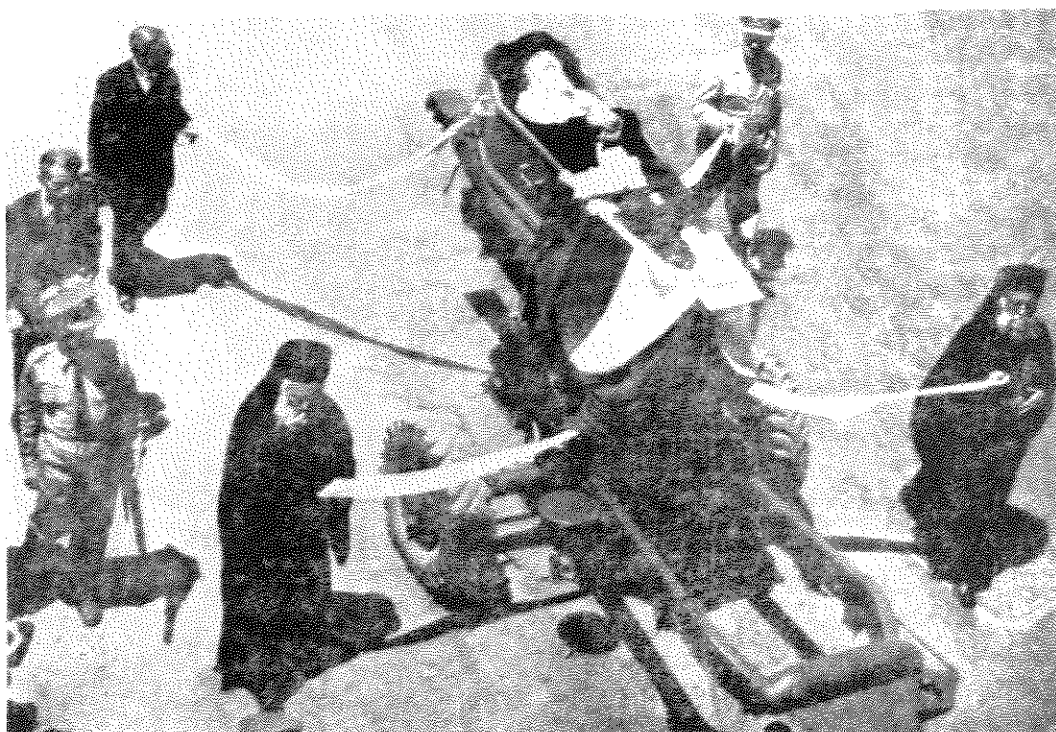
Οἱ Ἕλληνες Ἑβραῖοι ὁμολογοῦν, ὅτι “μόνο ὅσοι ξέρον τήν ἀγωνία τοῦ διωγμοῦ μποροῦν νά νιώσουν τί σημαίνει ν' ἀκούσεις, τήν ὥρα πού σέ σκεπάζει ἡ σιγή τοῦ θανάτου, τή φωνή ἐνός ἀνθρώπου πού σοῦ δίνει θάρρος καί δέ φοβάται τόν ἐχθρό σου. Ἐμεῖς ἀκούσαμε μιά τέτοια φωνή, τή φωνή τοῦ... Δαμασκηνοῦ, σέ μιά ἐποχή πού μερικοί συνεργάζονταν μέ τόν ἐχθρό καί πολλοί σάπαιναν, πίσω ἀπό κλειδαμμένες πόρτες. Ὁ Δαμασκηνός δέν σάπασε καί δέ φοβήθηκε. Στίς κρυψάνες μας αἰσθανόμασταν τήν παρουσία του καί τήν ἠθική

⁴⁸ Ἐγγραφο 485/31.1.1945 Ἀρχιεραδινείας Χαλκίδος. Πρὸς Ἀρχιμανδρίτου Νικολάου Πρωτοπαλά, Μητροπολίτης Χαλκίδος Γρηγόριος Πλειαθός ὁ Τήνιος, σελ. 38-39.

⁴⁹ Βλ. Μητροπολίτου Δημητριάδος Χριστοδοῦλου, ὄπ. π., σελ. 6.

⁵⁰ Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου, ὄπ. π., ἔγγραφο 641/6.5.1966 Μητροπολίτου Ρόδου Σπυρίδωνος πρὸς τήν Ἱερά Σύνοδο.

⁵¹ ὄπ. π., Φάκελος Ἀρχιεπισκόπου Δαμασκηνοῦ, τηλεγράφημα 23.5.1949 Ραββίνου Θεσσαλονίκης Μιχαήλ Μόλχο, Ψήφισμα Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης.

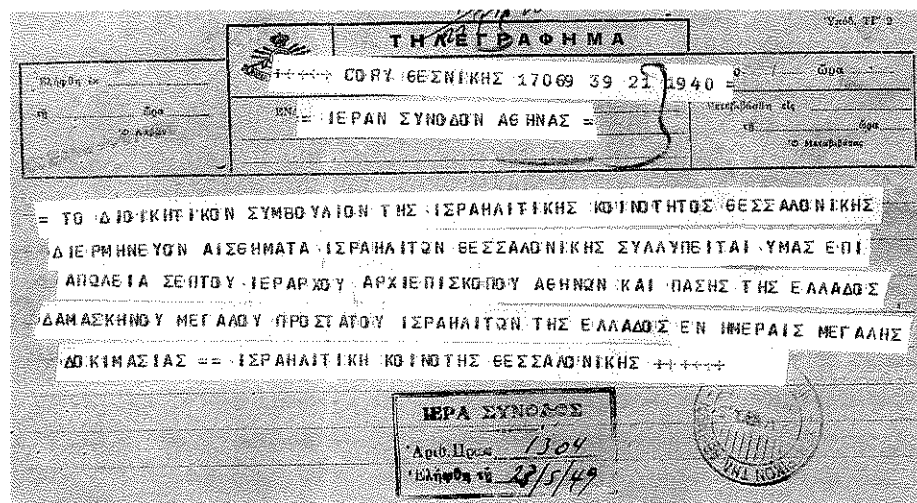
Ἀπό τὴν κηδεΐα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Δαμασκηνοῦ (Φωτ.: Ἱστορικόν Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Συνόδου).

του δύναμη. Μᾶς ἐνεθάρρυνε τὸ γεγονός πῶς στή συμφορὰ μας εἶχαμε ἓνα φίλο. Καί τὸ φίλο πού στάθηκε δίπλα μας στίς τραγικές στιγμές τῆς Κατοχῆς, τόν ἄνθρωπο πού μᾶς ἀγκάλιασε σάν ἀδέλφια, τόν παππᾶ πού ἔνοιωσε τὴν βαθύτερη ἔννοια τῆς ἀποστολῆς του, χαιρετίζομε, σήμερα πού μᾶς ἀφήνει, μὲ τὴ συναίσθηση ὅτι χάνομε κάτι περισσότερο ἀπὸ ἓναν Ἀρχιεπίσκοπο⁵².

Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, στίς 22 Ὀκτωβρίου 1954, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Βόλου γράφει μεταξύ ἄλλων:

“...Δέν εἶναι ἄσκοπον νὰ ὑπομνησθῆ μετ’ εὐγνωμοσύνης ἡ ἡρωϊκὴ συμπαράστασις τῶν Ἑλλήνων Ἀρχιερέων... πρὸς διάσωσιν τῶν ὁμοθρήσκων κατὰ τὰς σκοτεινὰς ἡμέρας τοῦ βαρβάρου διωγμοῦ μας ἐκ μέρους τῶν Γερμανῶν καί ἡ παρασχεθεῖσα ἡμῖν πᾶσα δυνατὴ προστασία καί βοήθεια, ἐν φιλανθρωπῶν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ φιλοθρήσκου καί ἀνεξιθρήσκου ἑλληνικοῦ λαοῦ, πρὸς ἀπομάκρυνσίν μας ἐκ τοῦ μεγάλου τότε κινδύνου, τόν ὅποιον, δυστυχῶς, παρὰ ταῦτα δέν ἠδυνήθημεν ν’ ἀποφύγωμεν κατὰ τὸ μεγαλύτερον ἡμῶν μέρος τοῦ ἐν τῇ Χώρα μας ἐβραϊκοῦ πληθυσμοῦ, λόγω τῆς αἰφνιδιαστικῆς καί σατανικῆς αὐτόχρημα ἐξοντωτικῆς ἐξαπατήσεως ἡμῶν παρὰ τῶν Οὐνων. Θά ἦτο αἰσθητὴ παράλειψις, ἐάν δέν ἐμνημονεῦετο ἐπίσης καί ἡ λιαν εὐεργετικὴ ὑπὲρ ἡμῶν ἠθικὴ ἐνίσχυσις καί ἐάν δέν ἐσημειοῦντο ὡσαύτως εὐγνωμόνως αἱ ἀπεγνωσμένα ὑπὲρ ἡμῶν ἱστορικὰ ἐνέργειαι τοῦ αἰοδύμου Ἀρχιεπισκόπου Δα-

⁵² Περιοδικό ΓΚΕΟΥΛΑ (Απολύτρωση), τεύχος Νο3, Ἰούνιος 1949, Βλ. σχετικὰ Ραφαήλ Φρεζή, ὅπ. π., σελ. 236.

Συλληπητήριο τηλεγράφημα Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, γιά τόν θάνατο του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού (Φωτ.: Ιστορικό Αρχείο Ιεράς Συνόδου).

μασκηνού κατά τās φοβερās εκείνας ημέρας του γερμανικού κατατρογμού μας, δι' ὄν δεόμεθα τῷ Ὑψίστῳ ὑπέρ ἀναπαύσεως τῆς ἀγαθῆς ψυχῆς του ἐν κόλποις Ἀβραάμ, Ἰσαάκ καί Ἰακώβ...⁵³

Ἀργότερα, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ ἐγκύκλιος 3/1964 τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου Συντονισμοῦ καί Γνωματεύσεως, ἡ Ὄργάνωση TOMBEAU DU MARTYR JUIF INCONNUE (Ὁ τάφος τοῦ ἀγνωστοῦ Ἑβραίου Μάρτυρος), πού ἔδρευε στό Παρίσι, διωργάνωσε Ἐκθεση ὑπό τόν τίτλο “Ὁ Ἀγών τῶν Ἑβραίων ἐναντίον τοῦ Χίτλερ καί τοῦ ναζισμοῦ”. Ὡς οὐσιαστικός τομέας τῆς Ἐκθέσεως θεωρήθηκε ἡ πρός τούς Ἕλληνες Ἑβραίους παρασχεθεῖσα δοήθεια τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Ὀρθοδόξου Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, στήν ὁποία καί οἱ περισσότεροι Ἑβραῖοι ὤφειλαν τήν ζωή τους. Π' αὐτό καί προβλέφθηκε ἰδιαίτερος χῶρος στόν ὁποῖο ἀναρτήθηκαν οἱ φωτογραφίες τοῦ Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού καί τῶν Ἑλλήνων Ἰεραρχῶν⁵⁴ καί ἀναφέρθηκε ἡ προσφορά τους.

Τό Κράτος τοῦ Ἰσραήλ τίμησε μεταθανάτιως τόν Αρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Δαμασκηνό, τό 1969, τόν Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γεννάδιο, τό 1969, τόν Μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσόστομο, τό 1978, τόν Μητροπολίτη Δημητριάδος Ἰωακείμ, τόν Ὀκτώβριο 1997, μέ τήν ἀνώτατη τιμητική διάκριση YAD VASHEM, τοῦ “Δικαίου τῶν Ἐθνῶν”⁵⁵ (Τιμητικό Δίπλωμα καί φύτευμα δένδρου μέ τό ὄνομά τους).

Κατά τήν ἡμέρα Πένθους τοῦ ἔτους 1984, μέ τήν συμπλήρωση 40 χρόνων ἀπό τό Ὀλοκαύτωμα, ἡ Ἰσραηλιτική Κοινότητα Βόλου ἀπένευμε στόν τότε Μητροπολίτη Δημητριάδος καί νῦν Μακαριώτατο Αρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ.κ. Χριστόδουλο Δίπλωμα Εὐγνωμοσύνης, γιά ὅσα ἡ Ἐκκλησία ἐπραξε πρός διάσωση τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων κατά τήν περίοδο τῆς ναζιστικῆς θηριωδίας⁵⁶.

⁵³ Αρχεῖον Ἱεράς Συνόδου, Φάκελος Ἐθνικῶν-Πολεμικῶν Θεμάτων.

⁵⁴ Αρχεῖον Ἱεράς Συνόδου, ὅπ. π., Σημείωμα ἐπί τῆς Ἐκθέσεως.

⁵⁵ Αρχεῖον Ἱεράς Συνόδου, ὅπ. π., Κατάσταση βραβευθέντων Ἑλλήνων ἀπό τό Κράτος τοῦ Ἰσραήλ. Ἡ κατάσταση ἀπεστάλη, διά τοῦ ὑπ' ἀριθ. 963/11.7.2000 ἐγγράφου τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου Ἑλλάδος, πρός τόν Κλάδο Ἐκδόσεων τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καί Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατόπιν παρακλήσεως τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Κλάδου Ἐκδόσεων π. Ἀγαθαγγέλου Χαραμαντιδῆ. Τό ἐγγραφο συνυπογράφουν ὁ Πρόεδρος Μωϋσῆς Κωνσταντίνης καί ὁ Γενικός Γραμματεὺς Ἀβραάμ Ρεῖτάν.

⁵⁶ Βλ. Μητροπολίτου Δημητριάδος Χριστοδοῦλου, ὅπ. π., σελ. 3, 6.